

Hoofdstuk 3:

Omroep, radio-elektrische nijverheid en radiohandel in de jaren twintig: kleinschaligheid, amateurisme en moeizame groei

1. De pioniersjaren:

1.1. Communicatie én omroep

Na de Eerste Wereldoorlog werden draadloze telegrafie en telefonie in eerste instantie aangewend voor de communicatie tussen schepen onderling en landstations (zender- ontvangers). De ontwikkeling van radio-omroep schiep ruimte voor de productie van ontvangers. La Radio-Industrie, een Brussels gespecialiseerd tijdschrift, vat de ontwikkelingen in 1929 als volgt samen: *“l'évolution de la T.S.F. se divise en deux périodes bien distinctes: la période d'avant et celle d'après guerre. Avant la guerre mondiale, la télégraphie sans fil constituait exclusivement un moyen de communication qui était surtout de grande valeur pour la liaison entre les navires et la terre ferme. Après la guerre, la T.S.F. a cessé d'être uniquement un moyen de communication et son évolution a pris un aspect tout différent par la création d'une organisation nouvelle : la diffusion radiophonique. Durant la première période de son existence, la T.S.F. est restée enveloppée dans un voile mystérieux et elle était à peu près inconnue du grand public. Néanmoins, à cette époque, on trouvait déjà beaucoup d'amateurs”* [...] ¹.

De eerste radiotoestellen verschenen rond 1919-1920 en lieten toe om op grote afstand de menselijke stem, muziek en telegrafische signalen te ontvangen. In de jaren twintig ontwikkelde de techniek zich gestaag. Belangrijke doorbraken waren o.m. de uitvinding van de versterkerlamp voor zenden en ontvangen en de ontwikkeling van accessoires zoals batterijen, batterijladers en luidsprekers. La Radio-Industrie constateerde aan het eind van het decennium: *“pendant quelques années, la conception et la construction des appareils sont restées à peu près stationnaires, bien que des améliorations importantes fussent apportées aux accessoires”* ². Toen de nettoestellen op de markt kwamen verminderde het

---

¹ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., supplément à Eclairage et Force Motrice, avril 1929

² La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., supplément à Eclairage et Force Motrice, avril 1929

aantal amateurs van het eerste uur gevoelig. Samen met de groei van de omroepstations overal ter wereld zou de radio uitgroeien tot een massaproduct.

In de Verenigde Staten van Amerika, waar de overheid zich in de jaren twintig nauwelijks moeide met omroep, bereikte de radio al snel een massapubliek: *“la vogue de T.S.F. se manifeste au même degré dans les villes et les campagnes, dans les régions agricoles de même que dans les régions industrielles, des frontières du Canada à celles du Mexique, et de la côte de l’Atlantique à celle du Pacifique »*[...] *« Tous les soirs, aux Etats Unis, les amateurs de radiophonie forment ainsi un vaste auditoire composé de gens de toutes les classes de l’ordre social, de citadins, et de campagnards, de millionnaires et de prolétaires, d’ouvriers et de bourgeois »*³. Vulgarisatie van het medium en het bestaan van omroepstations waren noodzakelijke voorwaarden voor massificatie en de ontwikkeling van een radio-elektrische industrie: *“la vulgarisation de l’emploi de cette invention à donné naissance à une industrie apte qui prendra sous peu un développement énorme. La vente des appareils d’amateurs se chiffre déjà en millions de dollars, et nul ne saurait prévoir le volume d’affaires que l’avenir réserve aux fabricants, aux commerçants, au commissionnaires et aux marchands dans le domaine de la radiophonie »*⁴. Ook in Europa, dat haar wonden likte na de wereldbrand, werden de meeste omroepinitiatieven in de vroege jaren twintig genomen door de radio-elektrische- en telegrafie-industrie. De staat stond echter argwanend t.a.v. het medium en hield controle op de stations.

1.2. De radio- en zendamateurs

De eerste radioamateurs waren reeds voor de Eerste Wereldoorlog actief. Het waren personen die vertrouwd waren met de basisprincipes van de elektriciteit en aangetrokken werden door het nieuwe medium. La Radiophonie Pour tous schreef in 1924: *“les premiers amateurs de T.S.F. - et ceci date de 1910 environ - apparurent dans un monde déjà préparé à ces études, celui des amateurs d’électricité. Vers cette époque, très nombreux étaient les « bricoleurs » qui, pourvus d’un outillage en général assez rudimentaire, construisaient ces mille petites choses, sonneries, relais, moteurs ingénieux, bobines d’induction,*

---

³ L’Electricité Pour Tous. Revue générale scientifique, technique, documentaire et vulgarisatrice d’électricité et de mécanique, Télégraphie et Téléphonie Sans Fil. La Vogue de Radiophonie en Amérique. Bruxelles, mai 1922

⁴ L’Electricité Pour Tous. Revue générale scientifique, technique, documentaire et vulgarisatrice d’électricité et de mécanique, Télégraphie et Téléphonie Sans Fil. La Vogue de Radiophonie en Amérique. Bruxelles, mai 1922

*qu'anime la mystérieuse électricité. A tous ceux-là, la T.S.F., plus mystérieuse encore, vint offrir un nouveau champ d'action, en particulier dès l'instant où commencèrent les émissions des grands postes, sous forme de signaux horaires et dépêches météorologiques »*⁵. In 1914 werd een eerste club gesticht : *La Société Française d'Etudes de T.S.F.*⁶.

1.2.1. De Radioamateurs

Militairen die in de Eerste Wereldoorlog gebruik hadden gemaakt van de Télégraphie Sans Fil (T.S.F.) voor de communicatie, het ontvangen van bevelen en tactische aanwijzingen wilden deze praktijk ook na de oorlog voortzetten. In de jaren twintig was de radio echter een dure aangelegenheid. Een toestel kostte meer dan 1.000 frank, een klein fortuin. De broodprijs lag toen op 85 centiem. Radiotoestellen waren dan ook pure luxeproducten⁷.

De radioliefhebbers knutselden zelf een radio in elkaar, de minder gefortuneerden kochten of bouwden een kristalontvanger met écouteur. In de naoorlogse jaren vernieuwde het aantal radioamateurs zich sterk: *“Dans les cercles, les réunions, les assemblées de toutes sortes, la télégraphie sans fil a toujours sa part dans les conversations; elle est et reste effectivement une des plus belles découvertes de la science et il n'est pas étonnant qu'elle compte d'innombrables adeptes; il se trouve cependant encore des amateurs qui hésitent à se montrer, à cause, disent-ils, des frais et de la complication des installations »*⁸.

De eerste installaties waren ingewikkeld, vergden kennis van zaken en de aankoop van onderdelen en accessoires was zeer duur. Vaak nam de uitrusting een volledige kamer in de woning in. Het waren dan ook de hogere klassen die deze vorm van tijdverdrijf bedreven. Het grote publiek bleef grotendeels verstoken van de geneugten én de ergernissen die gepaard gingen met het radioamateurschap. Een kristalontvangertje was het alternatief.

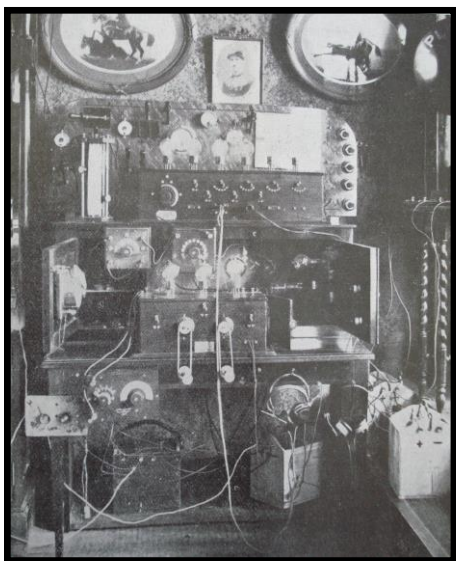
---

⁵ ROUSSEL M.J., La naissance et la vie d'un radio-club, in : La Radiophonie Pour Tous, Bruxelles, 1mai 1927

⁶ ROUSSEL M.J., La naissance et la vie d'un radio-club, in : La Radiophonie Pour Tous, Bruxelles, 1mai 1927

⁷ DE MAERSCHALK E., CRAEYEBECKX J., 150 jaar Belgen, Mercatorfonds, Antwerpen, 1980, p. 235

⁸ L'électricité pour tous. Revue générale scientifique, technique, documentaire et vulgarisatrice d'électricité et de mécanique., Buxelles, juin 1921.

Boven: radio was in de vroege jaren een ingewikkelde aangelegenheid. De installatie van de amateur Van Caillie, opgesteld in een aparte kamer in zijn villa te Middelkerke, bestond uit o.m. twee ontvangers (korte en lange golven), een versterker (Telefunken), een antenne (18 m), een luidspreker (Magnavox), écouteurs en een reeks batterijen (Tudor).

(Electricité et Radio, supplement Radio-Science, un beau poste d'amateur belge, Mars 1924)

De eerste radiosignalen die de radioamateurs konden beluisteren waren tijdseinen. Oorspronkelijk fungeerden deze als hulpmiddel voor de zeevaart, waarbij men met behulp van de zonnestand en het juiste uur de ligging op zee kon bepalen. Humoradio meende dat een Canadees en een Amerikaans station in 1907 voor het eerst tijdseinen de ether instuurden. In Europa deden ze in 1910 hun intrede. Om ze te ontvangen volstond een eenvoudig toestel: [...] *“pour recevoir les communications de postes importants, comme ceux de la tour Eiffel, des appareils très simples suffisent : un boîte d'accord reliée à une antenne et à une prise de terre, avec un casque téléphonique, voila tout »*⁹.

Na de oorlog werd gestart met radio-omroep. Of-
 schoon België reeds vanaf 28 maart 1914 vanuit La-
 ken voor het eerst in Europa regelmatig radioconcer-
 ten uitzond, was het wachten tot 1923 voor men naar
 een Belgische zender kon luisteren. Radio-Bruxelles,
 een maand later omgedoopt tot Radio-Belgique, was een initiatief van de Société Belge
 Radio-électrique (zie infra).

Op 7 augustus 1920 werden de *“conditions d'établissement des postes récepteurs de télégraphie sans fil”* door een Ministerieel Besluit gepreciseerd¹⁰. Iedere bezitter van een radiotoestel moest, om in regel te zijn met de wet, een brief schrijven naar het ministerie van de P.T.T. om de toelating te verkrijgen tot het installeren van een radio-ontvangtoestel¹¹. Dit alles stond nauwgezet beschreven in een inlichtingenfiche. Bovendien werden de radiobezitters onderworpen aan een jaarlijkse bijdrage van 20 frank per toestel.

In 1920 waren er slechts 26 geregistreerde radiotoestellen in België. De bewoordingen van het besluit verraden de achterdocht van de overheid t.a.v. het nieuwe medium. In de

⁹ L'électricité pour tous. Revue générale scientifique, technique, documentaire et vulgarisatrice d'électricité et de mécanique., Buxelles, juin 1921.

¹⁰ Le Moniteur Belge, 7 augustus 1920

¹¹ Afkorting van de dienst voor Posterijen, Telegrafie en Telefonen

nasleep van de oorlog werd zenden en ontvangen beschouwd als een potentieel gevaar voor de staatsveiligheid. De taks moet dan ook beschouwd worden als een controlemiddel.

De radioamateurs groepeerden zich in zeer actieve verenigingen en clubs. Deze clubs o.m. gaven onderricht in het morsealfabet, de basisbegrippen van elektriciteit en radiotechniek en praktische toepassingen. De leden hielpen elkaar bij het bouwen van radiotoestellen en bogen zich over vraagstukken waarmee de nog jonge techniek af te rekenen had. Radioamateurs droegen aldus sterk bij tot de oplossing van problemen zoals de verklaring van het fading- of sluiereffect, de aanwending van zowel wisselstroom, gelijkstroom als gloei- en plaatspanning, het uitschakelen of verminderen van parasitaire storingen, de studie van zeer korte golflengten en de zuivere weergave van stem en muziek¹². Op wekelijkse, tweewekelijkse of maandelijkse vergaderingen werden de resultaten dan vergeleken en bediscussieerd. Meestal hield elk lid zich afzonderlijk bezig met een deelaspect van een bepaald probleem. Iedere club bouwde eveneens een bibliotheek op met buiten- en binnenlandse tijdschriften en boeken. Bibliografieën werden per onderwerp samengesteld. Ook stonden geleide bezoeken aan constructeurs en zendstations op het programma. De leden waren hoofdzakelijk middenstanders en leden uit de hogere klasse die beroepshalve (leerkrachten van nijverheidsscholen, ingenieurs, technici, elektriciens) uit interesse of in de Eerste Wereldoorlog een zekere vertrouwdheid met elektriciteit en radiotechniek hadden verworven.

De amateurs waren aanvankelijk gesitueerd in Franstalige Brusselse milieus, maar de radiomicrobe verspreidde zich snel over het land. Ook in Vlaanderen. Juliaan Van de Pitte, die in een radiobataljon had gediend, publiceerde reeds in oktober 1922 een regelmatige rubriek in de Standaard en ook voor “Ons volk ontwaakt” schreef hij regelmatig stukjes. Deze schrijfsels gaven aanleiding tot het eerste Vlaamse Radioblad: “Radio”.

---

¹² Maandschrift Radio, “In de vereeniging ligt onze kracht!”, april 1925, p.156

Boven: n° 11 (jg. 1) van het eerste Vlaamse radiotijdschrift. Het werd geleid door Juliaan Vandepitte die een belangrijke rol speelde bij de verspreiding van het medium in Vlaanderen.

(maandschrift Radio, 11 mei 1924)

Vanaf juli 1923 werd **RADIO** uitgegeven door de Gentse drukkerij Erasmus¹³. Het betrof een maandschrift voor “radio-vulgarisatie en amateurisme” in Vlaanderen met zetel van beheer in de Roosebroeckstraat 25 te St. Amandsberg. Een jaarabonnement kostte 30 frank, een los nummer 3 frank¹⁴. In 1924 werd het beheer overgeheveld naar de Gildestraat 5 te Gent. De redactie stelde het blad samen in de “Villa Amélie” te Uytkerke-Blankenberge, wat een elitaire bijklank doet vermoeden. De voertaal was het Nederlands. Naast Vandepitte fungeerde een zekere Van Dyck, een ingenieur, als spilfiguur. Aan Franstalige kant ontstonden tijdschriften zoals **La Radio-phonie Pour Tous** (Brussel), de spreekbuis van Radio-Belgique en **Radio-Home** (Brussel). Tal van magazines die handelden over elektriciteit gingen ook aandacht schenken aan radio.

boven: de Radio-Club Gantois (°1925), bestaande uit een 40-tal leden, poserend rond een ontvanger. (Electricité Pour Tous, 1925)

Men vond er o.m. technische informatie, nieuws uit liefhebberskringen, beschrijvingen en aanwijzingen voor zelfbouwers, geschiedenis van de radio, lezersbrieven, advertenties van constructeurs, uurtabelen voor de best beluisterbare Europese stations, vulgariserende radiotechniek en met de opkomst van het amateurzenden, morsecode.

¹³ VAN DYCK, “Onze nationale omroep, in en om het NIR”, Radio Jaarboek 1934, p. 143

¹⁴ Radio: algemeen maandschrift voor radio, telegrafie, en telefonie, Erasmus, Gent, 1924

In 1924 of 1925 werd de **Radioclub Gantois** opgericht¹⁵. Men verdeelde een gestencil en in het Frans opgesteld ledenblad uit met schema's, productinfo en nieuwtjes. Ook in andere delen van het land, zowel in Vlaanderen als in Wallonië werden verenigingen opgericht. Vooral het Maandschrift Radio stimuleerde dit. Clubs fungeerden immers al middel bij uitstek bij de verspreiding van het medium. Desondanks lag het zwaartepunt van de activiteiten in het Franstalige landsgedeelte. Dit had alles te maken met een gebrek aan Nederlandstalige uitzendingen.

Eind 1921 besliste de *Association Technique des Electriciens* (A.T.E.) tot de oprichting van een **Radio-club de Belgique**. Het doel was het verenigen van geïnteresseerden in de radiotelegrafie, radiotelefonie en aanverwante wetenschappen. **Radio-Science**, het officiële orgaan van A.T.E. schreef: *“la guerre à montré, spécialement dans les pays étrangers, les services considérables que peuvent rendre les amateurs avertis et habiles dans l'application pratiques de ces sciences, aux heures graves; innombrables sont les perfectionnements de travail ou d'outillage dont on leur est redevable. La paix ne représente pas moins de tâches intéressantes et à l'accomplissement desquelles les amateurs peuvent contribuer efficacement s'ils unissent leurs efforts, concertent leurs travaux, solidarisent leurs moyens d'action : la constitution d'un groupement d'amateurs est donc absolument nécessaire »*¹⁶. De activiteiten namen ten laatste aanvang op 1 januari 1922¹⁷.

In 1923 verenigden de radioliefhebbers zich in de **Union Radio Club de Belgique** die de zender Radio-Bruxelles hevig steunde¹⁸. Onder de leden vond men Clubs uit o.m. Antoin, Ath, Blaton, Brussel, Charleroi, Ciney, Kortrijk, Embourg, Forenville, Jemappes, Jodoigne, La Louvière, Lessines, Liège, Leuven, Mechelen, Mons, Morlanwetz, Namur, Panda (Belgisch Kongo), Péruwelz, Philippeville, Seraing sur Meuse, Tienen, Tongeren, Turnhout, Wasmès, Waver, Club Antenne Louvain, Réseau Verviétois, etc. De hoofdzetel was gevestigd in de Rue du Congrès 11 te Brussel. In het erecomité zetelden hooggeplaatste personen waaronder **Raymond Brillard** en **Maurice Phillipson**.

---

¹⁵ Bulletin Mensuel du Radioclub Gantois, jg. 1931. Van dit blad is in de Gentse universiteitsbibliotheek slechts deze enkele jaargang bewaard.

¹⁶ Electricité Pour Tous, Radio-Science. Organe officiel de l'association technique des électriciens, octobre 1921

¹⁷ Electricité Pour Tous, Radio-Science. Organe officiel de l'association technique des électriciens, octobre 1921

¹⁸ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen. in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, XVII, 1986, p. 40

Een radiotoestel gaf echter niet zomaar haar geheimen prijs. Vaak was het knutselen en experimenteren. Zonder een meterslange antenne was de ontvangst nihil. Een kersvers radioamateur schreef: *“Ik heb mij een klein radiotoestel gekocht met galène-steen (55 frank), daarbij een telefoon van 2000 ohms (20 frank). Ik woon op zeker 60 kilometer van Brussel. Ik heb mij een luchtdraad gemaakt, buiten gespannen, 7 tot 8 meters hoog van 25 meters; daarna twintig meters in V-bijgevoegd, daarna nog een draad van 32 tot 33 meters bijgevoegd. In het begin hoorde ik iets, bij den tweeden draad wat meer, bij den derden draad niets meer. Na afsnijding van eersten en tweeden draad werkte mijn toestelletje betrekkelijk wel. Om de grote nieuwsgierigheid mijner geburen wat te vermijden, kreeg ik het gedacht een viertal draden op een meter afstand op den zolder te spannen, 8 tot 9 meters boven den grond met eene lengte 12 tot 13 meters, van allen draad ondereen: groven, fijnen, koperdraad, zinkdraad, ijzerdraad, van alles wat, hier aaneen gesoldeerd, daar aaneengewrongen en met dezen draad heb ik den prachtigsten uitslag dien men uitdenken kan. Ik versta zeer duidelijk tot het laatste woord van den heer Bracony¹⁹, wanneer hij 's avonds laat het persnieuws overseint. Na het concert van Brussel, des avonds om 10 ure, hoor ik nog altijd verder, zeer verder spreken of horen zingen of muziek; vanwaar zulks komt is mij onbekend; het komt me toe met dezelfde golflengte als Brussel. Ik meen heel klaar Engelsch te hebben hooren spreken. Zou dat mogelijk zijn ? Van Parijs hoor ik niets²⁰?”*

Deze creatieve amateur had het bij het rechte eind. In die tijd was het bereik van de stations echter beperkt en diende men over een goed ingerichte kristalontvanger te beschikken. Bovendien kwamen er meerdere zenders op dezelfde golflengte door. Een collega amateur kon met zijn toestel, voorzien van een luchtdraad en een self van 28 toeren, duidelijk de Engelse concerten en Brussel ontvangen evenals de posten van telegrafie tussen 350 en 500 meter. Met een self van 50 toeren waren bijna alle Europese kuststations in het bereik die in verbinding stonden met de scheepvaart²¹.

Kristalontvangers konden met een hoornluidspreker een aanvaardbaar volume bereiken, maar om optimale versterking te bekomen was het toevoegen van één of meerdere lampen noodzakelijk. Een radioamateur kon dit beamen: *“Ik heb een post gemaakt volgens “Radio” met kristaal en direkt. Zondag van 3 tot 5 hoorde ik gestadig Engelsch en muziek ook. Den dag ervoor had ik Brussel al gehoord, flauw, maar met goed te zoeken op de regeling heb ik hem nu ook goed. Ik zal alleszins lampen bijzetten want het schijnt*

---

¹⁹ Bracony was de speaker van het eerste Belgische zendstation, Radio-Belgique.

²⁰ Maandschrift Radio, « Als de radio-microob aan 't woekeren gaat », 15 mei 1924, p. 176

²¹ Maandschrift Radio, « Wat men met een goed ingerichte kristalpost hooren kan », 15 mei 1924, p. 176

*dat het dan alleen gaat. Ik had toch nooit gepeinsd dat het zoo gemakkelijk was om een post te maken*²². ”

Met behulp van lampen kon men de ontvangst van radiogolven versterken. Bovendien lieten ze toe om het luchtnet of de lange draadantenne te vervangen door een raamantenne²³, waarbij draad gewikkeld werd rond een gesloten raam dat in de richting van het zendstation kon worden geplaatst²⁴. Dit systeem bood o.m. uitkomst indien men over te weinig plaats beschikte voor de inrichting van een luchtdraad. Een buitenantenne kon bovendien behoorlijk wat schade aanrichten indien ze niet naar de grond was afgeleid. Robert Bloeykens van “Middenstandsradio Gent” getuigde daarover in **RADIO**: *“vorigen zomer, bij eene geweldige dondervlaag werd mijn antenne, tweemaal met korte tusschenpoos getroffen; verscheidene personen zagen de gevaarlijke schichten op de antenne neerkomen, van schrik bekomen heb ik niet de minste schade bestatigd, noch aan huis noch aan toestellen, en dit omdat de antenne goed aan den grond verbonden was; nog denzelfden dag trof den bliksem een huis in de buurt waar geene gegronde antenne bestond en dus verplicht was ’t een en ander stuk te slaan om zich eenen weg naar de grond te banen*²⁵. ”

Ongetwijfeld waren veel radioamateurs geabonneerd op **La T.S.F. Moderne**, een Revue Mensuelle dat voor het eerst in 1920 werd uitgegeven. Het betrof een Frans blad dat in het thuisland 3 frank 75 en in het buitenland 4 frank 50 (landen aangesloten bij de akkoorden van Stockhom) of 5 frank (landen niet aangesloten bij de akkoorden van Stockholm) kostte. De hoofdzetel was gevestigd in de Rue Castex, te Parijs. Een abonnement voor Frankrijk en de kolonies bedroeg 38 frank voor een jaar, 20 frank voor zes maanden. Voor het buitenland was dit vastgelegd op respectievelijk 46 frank en 25 frank. De inwoners van de landen die niet meegingen met de akkoorden van Stockholm moesten ruim 52 en 28 frank ophoesten. De officiële naam luidde: **Organe officiël du Cercle Belge d’études Radiotélégraphiques du Radio-Club de Belgique, de la Société Luxembourgeoise et de nombreuses autres Sociétés**. De redactie was samengesteld uit ingenieurs, wetenschappers en docenten van polytechnische scholen en universiteiten. Het was mogelijk om de

---

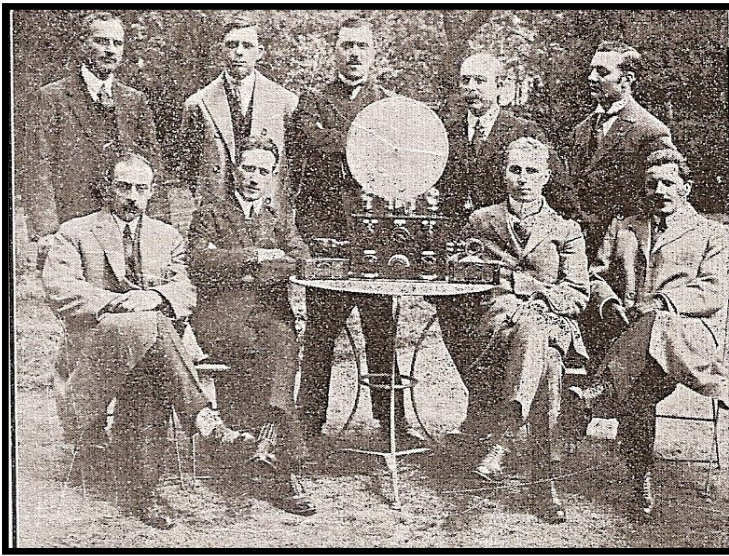
²² Maandschrift Radio, “Radio’s Raad = Goud waard”, 15 mei 1924, p. 175

²³ Maandschrift Radio, « Radio-peilstations », september 1924, p. 34-35

²⁴ Tijdens de Eerste Wereldoorlog kon men met behulp van verschillende, met elkaar verbonden ontvangers en raamantennes, de richting van een zender bepalen. De door deze ontvangers gevonden “lijnen” (richtingzoekers) die naar één welbepaald punt samenlopen werden in een centrale samengebracht en vervolgens op een land - of zeekaart uitgezet. Op zee werden ze aangewend om onderzeeërs te traceren. Na de oorlog werden ze toegepast in de scheepvaart. Er werden langs de kusten zogenaamde “Radio-peilstations” ingericht die de schepen inlichtten over hun positie. Schepen die zelf over een richtingzoeker beschikten konden hun positie zelf bepalen door de seinen van bekende kuststations op te vangen.

²⁵ Maandschrift Radio, « Antenne en onweer », september 1924, p. 46

redactie van het blad technische informatie te vragen, wat echter niet kosteloos was. Het blad zelf bevatte reclame en advertenties van bijna uitsluitend Franse constructeurs, instructies voor zelfbouw met schema's, internationaal en nationaal nieuws, uurroosters met de radiotelegrafische en radiotelefonische uitzendingen van het station "Tour Eiffel" van de beluisterbare stations in Frankrijk volgens de regeling van Praag (vanaf '29), technische en wetenschappelijke informatie over de werking van de radio, besprekingen van veel voorkomende problemen van de radioamateur en analyses van technologische evoluties,....Er was bovendien een rubriek met vraag en aanbod van radiotoestellen, tewerkstelling van technici, boeken en tijdschriften,...²⁶. Er werd tevens een jaarlijks salon gehouden.

Een radioclub uit Sint-Niklaas in het waasland omstreeks 1924 posierend rond een radiotoestel met 4 lampen. (Maandschrift Radio, augustus 1924)

Omstreeks 1924 werden in veel radioclubs, naast technisch onderricht, morsecursussen gegeven. Ze werden hierin bijgestaan door beroepstelegrafisten. Het Maandschrift Radio schreef: *"het is een verheugend feit dat onze liefhebbers zich van langs om meer op het aanleeren van het morse-stelsel toeleggen. Daarin ligt voor den radioliefhebber een genoegzaam besloten, welke velen zeker niet vermoeden"*²⁷.

Kennis van het morsestelsel liet toe om het liefhebbersverkeer te volgen. In 1924 was dit echter nog verboden door de overheid²⁸. Morsetekens werden door luisteraars niet waargenomen door het onthouden van het aantal punten en strepen. Men herkende eerder ieder sein aan hun specifiek geluid. Professionele telegrafisten beluisterden eerst een volledig woord dat neerschreven werd terwijl men het volgende woord beluisterde. Met een batterij, zoemer, telefoon en morsesleutel kon men een stroomketen maken. Men kon dan via de koptelefoon luisteren naar tekens die door een vriend werden "geklopt". Na veel oefen-

²⁶ La T.S.F. Moderne, Revue Mensuelle, novembre 1929

²⁷ Maandschrift Radio, "Hoe men Morse-alfabet leert", 15 april 1924, p. 167

²⁸ Maandschrift Radio, "Hoe men Morse-alfabet leert", 15 april 1924, p. 167

nen kon men dan beginnen luisteren naar trage zenders, zoals het Nederlandse weerbericht, tot men de snellere zenders kon volgen²⁹.

Rond 1937 werden tijdseinen voor tal van doeleinden uitgezonden zoals o.m. het wetenschappelijk bepalen van lengten en verschuivingen. Maar liefst 54 stations verspreid over de ganse aardbol zonden toen regelmatig tijdseinen uit. Waar men zich ook ter wereld bevond kon men twee tot 4 tijdseinen per dag ontvangen. In België konden voornamelijk de Franse stations goed ontvangen worden. Vanaf de Eiffeltoren (FLE) zond men bijvoorbeeld uurregelingen en weerberichten uit. Dit stalen symbool van de vooruitgang dateerde van de Wereldtentoonstelling van 1889 te Parijs en werd na afloop gevrijwaard van afbraak door kapitaan Ferrié. De toren werd aangewend als centraal zendstation voor militaire berichtgeving³⁰. Een ander belangrijk Parijs station was La Pontoise (FYP). Te Bordeaux bevond zich Croix d'Hins dat uitzond op een onderhouden golf door boog of alternator. Andere belangrijke stations waren Nauen (DFY) en Zeesen (DKB) in Duitsland, Rugby (GBR) in Engeland, Monsanto (CTV) in Portugal, Cadiz (EBC) in Spanje, Centocelle (IMB) in Italië, Moskou (RAI), Arkangel (UGE), Leningrad Detskoe Selo (RET), Feodosia (UEK) en Tachkent (RIM) in de U.S.S.R³¹.

1.2.2. De Zendamateurs

De radioamateurs hielden zich niet alleen bezig met het opvangen van radiosignalen. In de loop van de jaren twintig werden nieuwsberichten telegrafisch van het ene naar het andere werelddeel overgeseind. Daarvoor gebruikte men de morsecode. Naast de commerciële en openbare telegrafie kwam er een grote groep van liefhebbers tot stand die met elkaar in deze nieuwe taal communiceerden. Ook zij organiseerden zich. De zendamateursvereniging **Réseau Belge** (R.B.) werd opgericht in 1923 en geldt als de oudste van het land. Het tijdschrift **QSO** verscheen voor het eerst in 1926. De Vlaamse Radiobond zag in 1929 het levenslicht. Het tijdschrift **CQ** werd voor het eerst in 1936 gepubliceerd³².

Het Ministerieel Besluit van 7 augustus 1920, dat de voorwaarden voor het bezit van een ontvanger vastlegde, verraadde in haar bewoordingen echter de argwaan tegenover het

---

²⁹ Maandschrift Radio, "Liefhebbers! Leert Morse-teekens op het gehoor ontvangen", maart 1925, p. 141

³⁰ FLORUS R., La Radiotélégraphie et Radiophonie en Belgique, onuitgegeven verhandeling, Namur, 2005, p. 51

³¹ Humoradio, 31 januari 1937

³² Aantekeningen in de Brochure van het Réseau Belge van 17 april 1928 door de Gentse Zendamateur Edgard van Schoorisse (universiteitsbibliotheek Gent)

privézenden. In de nasleep van de oorlog primeerde de nationale veiligheid: *“La station autorisée sera utilisée exclusivement à la réception des signaux horaires et des télégrammes météorologiques ; l’émission de radiations électriques quelconques est formellement interdite. L’emploi des valves amplificatrices n’est pas autorisé. Toutefois, l’administration des télégraphes et des téléphones peut, dans certain cas particuliers, qui devront être soumis à son appréciation, et après enquête et examen des motifs invoqués par les pétitionnaires, accorder l’autorisation d’en faire usage dans des conditions à fixer »* (art. 3)³³. Le groupement belge des constructeurs et vendeurs de T.S.F was sterk gekant tegen deze beperkingen omdat ze contraproductief waren voor handel en nijverheid. De commentaar van het comité was veelbetekend: *“En ce qui concerne le broadcasting , nous sommes en Belgique dans une situation ridicule et dans un retard considérable par rapport aux Etats-Unis, à l’Angleterre, à l’Allemagne, où les postes d’émissions sont nombreux et répartis sur toute la surface du territoire. De ce fait, la T.S.F. connaît dans ces pays une prospérité inouïe »*³⁴. In België kon men enkel een zendmachtiging verkrijgen na een onderzoek naar de motieven van de aanvraag en een examen dat afgenomen werd door de P.T.T.

Pas met het Ministerieel Besluit van 1927 kwam er een zekere vrijheid. Een enig artikel stipuleerde: *“L’établissement des postes radioélectriques privés servant uniquement à la réception de signaux ou de communications n’ayant pas le caractère de correspondances particulières est autorisé sous la condition, pour le déclarant, de se munir chaque année d’un permis spécial. Ces permis sont délivrés par les bureaux télégraphiques »*³⁵.

De zendamateurs werden gekenmerkt door een sterk gevoel van verbondenheid. Een Gents zendamateur, Edgard van Schoorisse hanteerde de leuze *“We understand to give at most for further international goodwill”* - *“Wij nemen aan te ijveren voor internationale verstandhouding”* - *“Nous nous engagons à promouvoir l’entente internationale”*. Dit lag in het verlengde van de optimistische naoorlogse overtuiging “nooit meer oorlog”. Het tij zou echter keren in de jaren dertig. De zendamateurs, die een roepnaam hanteerden zoals ON4VS of ON4NX, velden een oordeel over de opgevangen seinen met het R.S.T-

³³ FLORUS R., La Radiotélégraphie et Radiophonie en Belgique, onuitgegeven verhandeling, Namur, 2005, p. 52

³⁴ Electricité Pour Tous. Revue Mensuelle, Groupement belge des constructeurs et vendeurs de T.S.F., mars 1925

³⁵ FLORUS R., La Radiotélégraphie et Radiophonie en Belgique, onuitgegeven verhandeling, Namur, 2005, p. 52

reporting system De letter R stond voor readability, de letter S voor signaalsterkte en T voor toon. Een schaal voor dit R.S.T. systeem zag er als volgt uit³⁶:

R.

- 1: onleesbaar;
- 2: nauwelijks leesbaar – nu en dan een klaar woord;
- 3: leesbaar met grote moeilijkheid;
- 4: praktisch zonder eenige moeilijkheid leesbaar;
- 5: volmaakt leesbaar.

S.

- 1: stil- bijna onhoorbaar;
- 2: zeer zwakke seinen;
- 3: zwakke seinen;
- 4: redelijke seinen;
5. redelijk goede seinen;
6. goede seinen;
- 7: gemiddelde seinen
- 8: sterke seinen;
- 9: uiterst sterke seinen.

T.

- 1: zeer heesche, sissende noot;
- 2: zeer heesche a.c. noot – geen enkel spoor van muzikaliteit;
- 3: heesche, lage a.c. noot – lichtjes muzikaal;
- 4: eerder heesche a.c. noot – gemiddeld muzikaal;
- 5: muzikaal, gemoduleerde toon;
- 6: gemoduleerde toon – licht spoor van gefuit;
- 7: bijna d.c. noot –zachte rimpel;
- 8: goede d.c. noot – licht spoor van rimpel
- 9: zuiverste d.c. noot

Wanneer de noot door een kristal scheen gecontroleerd te worden, dan moest men enkel X na het gepaste nummer voegen. Werd er van een ontvangst gezegd dat ze in R5, S7, T8 was, dan waren de seinen volmaakt leesbaar, gemiddeld sterk met een toon van bijna een d.c. noot met licht spoor van rimpel. Wanneer een liefhebber een ander gehoord had, dan stuurde hij een QSL (kaart) die deze gegevens vermeldde. Een code die in 1937 nog nooit door morsetekens weergegeven werd was de zogenaamde internationale “Q-code”, opgesteld door de Amerikaanse “Radio-Relay-Liga”. Ze was voor niet ingewijden onver-

---

³⁶ Humoradio, 14 maart 1937

staanbaar. Deze codering was enorm tijdsbesparend en maakte de overgemaakte berichten veel beter verstaanbaar. De code ging als volgt³⁷:

QAV: roept u mij op? Ik roep op.....

QRG: wilt u mij uw juiste frequentie geven in Kc. Uw frequentie is .....K.c.

QRK: ontvangt u mij goed ? zijn mijn seinen goed ?

QRQ: moet ik sneller seinen ?

QRU: heeft u iets voor mij ?

QRV: zijt u klaar ?

QRW: moet ik ..... verwittigen dat u hem oproept ?

QRX: moet ik wachten ? wanneer roept u mij terug op ?

QRZ: door wien wordt ik opgeroepen ?

QSB: veranderen mijn seinen in sterkte ?

QSG: moet ik mijn radiogrammen in reeksen zenden van 5, 10 of volgens een andere overeenkomst ?

QSM: moet ik het laatste telegram herhalen ?

QSN: kunt u mij nu ontvangen ? Moet ik blijven luisteren ?

QSP: wilt u zich wenden tot ?

QSV: moet ik reeksen VVV zenden ?

QSW: wil u op ..... K.c. zenden ?

QSY: moet ik op ..... K.c. zenden ?

QTA: moet ik nummer ..... opgeven

QTB: gaat u accoord over het aantal woorden ?

QTC: hoeveel telegrammen heeft u over te seinen ?

QTH: waar zijt u (lengte-breedte) ?

QTR: welke is de juiste tijd ?

QTU: op welke uren is uw station open ?

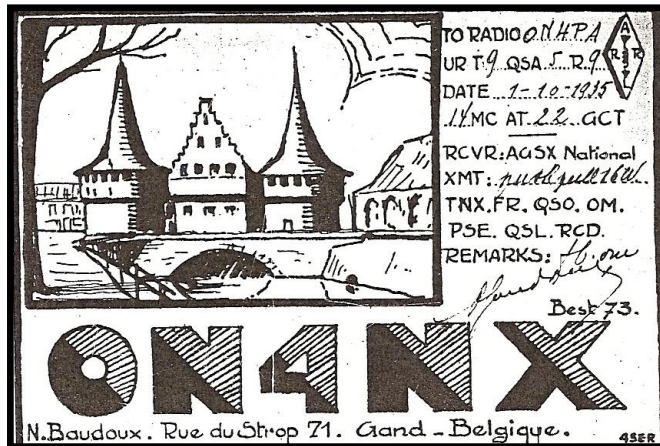
QRR: Is de A.R.R.L – verkorting voor “officieel land SOS noodsein” te gebruiken in alleen volstrekt noodzakelijke gevallen ?

In 1928 waren er reeds circa 221 “*Stations Belges autorisées*”. Daartoe behoorden toen niet alleen private personen maar ook de Société Royale de Zoölogie (Antwerpen, 4RA), de Société Anonyme “Radio-Belgique”(Rue de Stassaert 34, Brussel, 4RB), de Société Belge Radio-Electrique (Ruysbroeck Brussel, B82) en de Société Belge Intercommunale d’Electrique (C1 en C2)³⁸. Men kon dus niet zomaar telefonische of telegrafische signalen de ether insturen. Het amateurzenden was streng gereglementeerd. In de jaren dertig moest een “amateurstation” voor proeven, opzoekingen en demonstratie (5e categorie volgens lid 2 van het ministerieel besluit van 28 augustus 1931) goedgekeurd worden door de algemene bestuurder van de R.T.T. (Regie van Telegrafen en Telefonen) met zetel op de Muntplaats te Brussel. De gemachtigde moest bovendien houder zijn van een getuigschrift van telegrafist-operator of privaat radiotelefonist. Dit kon behaald worden na het afleggen van

³⁷ Humoradio, 14 maart 1936

³⁸ Réseau Belge, Liste officielle des stations d’émission autorisées Belges, 17 april 1928

een succesvolle test bij de P.T.T., bestaande uit een theoretische en praktische proef. Het theoretisch gedeelte handelde over de elementaire begrippen inzake (radio) elektriciteit, vooral inzake de regeling en werking van zendtoestellen. Voorts moest men op de hoogte zijn van de Belgische wetgeving met betrekking tot radio- elektrische verbindingen, in het bijzonder de bepalingen inzake private zenders³⁹. Daarenboven moest de aanvrager een

Vroege kaart van een Gents radio-amateur (Norbert Baudoux, Stropstraat 34) die sinds 1922 in de ether was. ON4X was zijn codenaam. De kaart is gedateerd 1-10-1935 en toont een tekening van het Rabot. Een onderschrift van Edgard van Schoorisse vermeldt: "Norbert était un excellent radiotélégraphiste amateur". De kaart was ingekleefd in een kopie van de Réseau Belge. Des stations autorisées uit 1928.

goede kennis hebben over de lingen uit het internationaal algemeen reglement der radiotelegrafische overeenkomst van Washington in verband met amateurzenden. De praktische proef bestond uit het der fouten overbrengen van seinen met een snelheid van 10 woorden per minuut voor telefonisten en van minstens 15 woorden voor de radiotelegrafisten. Voor het ontvangen va Morse seinen op het gehoor golden dezelfde criteria. Als laatste onderdeel diende men in staat te zijn om met be-

hulp van een golfmeter een eenvoudige zender op een opgelegde golflengte af te stellen. Men moest tevens de kwaliteit van de overgebrachte seinen kunnen controleren met een ontvangtoestel en eventuele fouten verbeteren. De radiotelefonisten werden verwacht dat men het modulatievermogen kon meten en dat de spelling van cijfers, letters en tekst duidelijk verstaanbaar was voor de microfoon⁴⁰.

³⁹ Wet van 14 mei 1930 - Koninklijk besluit van 27 juni 1930 - Ministerieel besluit van 28 augustus 1931 - reglement op private zenders van 28 augustus 1931 - Wet en Koninklijk besluit over de taksen en de verplichtingen.

⁴⁰ Humoradio, 10 januari 1937

2. Algemene impressie van Radio-elektrische nijverheid in België (1919-1929)

2.1. Amateurisme en kleinschaligheid

In de eerste helft van de jaren twintig was de radio-elektrische bedrijvigheid in ons land nog vrij beperkt. Vóór 1922 werden er in België nog geen omroepontvangers op grote schaal geproduceerd. De radio-elektrische nijverheid werd gedomineerd door enkele grote internationale en continentale ondernemingen die gespecialiseerd waren in zenders en ontvangers voor het draadloos telegrafisch en telefonisch verkeer tussen schepen en landstations.

Met *Téléphonie Sans Fil* (T.S.F.) was in België reeds geëxperimenteerd in 1907 en 1914 onder invloed van koloniale kringen en het Koninklijk hof. Door toedoen van het Hof, koloniale maatschappijen en de telegrafie-industrie werd in 1922 de **Société Belge Radio-électrique** opgericht. Aanvankelijk was het een zusteronderneming van de **Société Anonyme Internationale de Télégraphie sans fil** (S.A.I.T.) en bedoeld als productie-poot⁴¹.

Radio-omroep was in de eerste plaats een commercieel concept dat ontstaan was in de schoot van Amerikaanse communicatiebedrijven die op zoek waren naar een alternatieve markt voor de draadloze telefonietoestellen die ze tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden geproduceerd. Naast de productie van zenders, zendstations en ontvangers ging men dan ook over tot de productie van omroepoestellen. Om de verkoop te stimuleren stichtte de S.B.R. **Radio-Bruxelles** (1923-1924), het latere **Radio-Belgique** (1924-1931)⁴².

De nationale radio-elektrische productie was in de twintiger jaren in handen van enkele bedrijven zoals de **S.B.R.** (Vorst, 1922-) en **S.I.C.E.R.** (Machelen, 1927-1933). Daarnaast werd de verspreiding van onderdelen en toestellen vooral waargenomen door agentschappen van buitenlandse firma's (vaak afkomstig uit de Parijse agglomeratie) waarvan het materiaal werd afgenomen door radiowinkels en elektriciens. In de vroege jaren twintig en vooral het einde van het decennium kwam er een langzame doorbraak en ontstonden grote,

---

⁴¹ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue Belge d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 37

⁴² PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue Belge d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 37

middelgrote en kleine producenten, ateliers, établissements, huizen groothandels, radio-winkels, agentschappen en filialen.

De grens tussen agentschap, fabrikant en verkoper was in die vroege jaren nog vaag. Er werd op kleine schaal toestellen gebouwd, al dan niet in een kast. Men moest het vooral hebben van de amateurs en de radioclubs die her en der onderdelen kochten en zelf experimenteerden. De grotere firma's beschikten in veel gevallen over een demonstratiezaal, waar radiotoestellen zonder tussenpersonen aan de man werden gebracht. Niet te vergeten is dat in het zog van de radio-elektrische productie ook ondernemingen ontstonden die luidsprekers, radiolampen, accumulatoren (zoals **Accumulateurs Tudor**, **La Pile Belge Leclanché**, etc.), grammofoons en elektrische huishoudtoestellen produceerden en/of verdeelden. Vaak waren het ondernemingen die reeds vóór de Eerste Wereldoorlog waren gesticht met als doel de productie en verkoop van elektrisch materiaal en toestellen voor draadloze telegrafie. Na de oorlog werden ook radio-omroep-toestellen en accessoires verkocht. In veel gevallen werd ingespeeld op de zich ontluikende radioclubs. Leden werden in de meeste gevallen korting aangeboden.

Boven: De eerste radiotoestellen werden gevoed door loodzware en onhandige batterijen. De komst van de réseau radiotoestellen eind jaren twintig zou ze overbodig maken. In afgelegen gebieden, die nog lange tijd verstoken bleven van stroom werden ze nog gebruikt. (La Radiophonie Pour Tous, jaren twintig)

Hoewel er in de pioniersjaren reeds volledige toestellen (kristalontvangers, lampenradio's) op de markt waren, richtte de nijverheid en de handel zich vooral op de amateurs die op basis van schema's zelf een radiotoestel bouwden. De technisch niet onderlegde amateurs vormden echter de grootste groep van potentiële klanten. In de vroege jaren twintig vertakte de industrie zich tengevolge van die tegenstelling: de verkoop van onderdelen en volledige toestellen. Het gespecialiseerde tijdschrift *Eclairage et Force*

Motrice schreef in 1924: “cette ramification de notre industrie est probablement celle où la compétence est la plus indispensable, qu’il s’agisse d’amateurs achetant les postes tout montés, de personnes achetant par pièces pour faire le montage elles-mêmes, où bien d’expérimentateurs. A la première de ces catégories, il faut un instrument de musique, genre gramophone, n’exigeant qu’une manoeuvre très sommaire, ne suscitant pas de contrariétés, et logé entièrement dans un petit meuble-nécessaire. Aux amateurs rentrant dans la seconde classe, il s’agit de fournir les pièces avec des panneaux tout perforés, ainsi que

*les instructions de montage. Aux expérimentateurs, on ne fournit que les pièces - celles susceptibles du plus haut rendement, bien entendu »*⁴³.

Men wist nog niet in welke richting de nog jonge radio-elektrische nijverheid zich zou ontwikkelen. Om het imago van de radio te verbeteren had men in de eerste plaats nood aan competente verkopers en constructeurs. Om het grote publiek te bereiken diende men relatief eenvoudige toestellen op de markt te brengen. Er gingen stemmen op om eerst luis-teressies te verkopen: [...] *“il y a lieu de vendre plutôt les auditions que des appareils mais il faut qu’il s’agisse d’une industrie toute nouvelle, et que les ressources pécuniaires devraient encore se développer »*⁴⁴. Desondanks ontstond een bloeiende handel in radio-elektrisch materiaal. Helaas waren veel handelaars nauwelijks op de hoogte van de radio-elektrische principes : *« dans la phase initialement d’engouement pour les fournitures de T.S.F., les négociants se sont rués en grand nombre vers ce nouveaux filon, alors que pas mal d’entre eux n’y entendaient à peu près rien. Il serait bon, cependant, de se livrer à un examen attentif, et de s’attacher à discerner même le genre d’acheteurs à agréer »*⁴⁵.

2.2. Zelfbouw en knutselwerk overheerst

Tot aan het begin van de dertiger jaren was het gebruikelijk dat luidspreker en toestel van elkaar gescheiden waren. Meestal kocht men een fabrieksluidspreker van merken zoals **Rice & Kellog**, **Brown**, **Amplion** of **Point Bleu** die men al dan niet aansloot op een zelfgebouwd toestel. **Radio-Nord**, een firma in de Rue du Point Neuf 53 te Brussel adviseerde: *“Pour aimer la radio, il faut réussir. Pour réussir il faut de bons tuyaux, de bons schémas et de bons fournisseurs, aptes à vous guider dans le choix et la réalisation des montages. Faites vérifier vos schémas avant de construire »*⁴⁶ (La Radiophonie Pour Tous, 1923). Radio was toen nog een echt modeverschijnsel waarmee men indruk op de medemens kon maken.

---

⁴³ Eclairage et Force Motrice. Revue Mensuelle des Applications de l’électricité., La Radio-Industrie, Avril 1924.

⁴⁴ Eclairage et Force Motrice. Revue Mensuelle des Applications de l’électricité., La Radio-Industrie, Avril 1924.

⁴⁵ Eclairage et Force Motrice. Revue Mensuelle des Applications de l’électricité., La Radio-Industrie, Avril 1924.

⁴⁶ La Radiophonie Pour Tous, Bruxelles, 1923, publiciteit.

In de vroege jaren twintig waren reeds “draagbare” radio’s op de markt, maar ze waren log en onhandig. Bovendien was de ontvangst niet om over naar huis te schrijven

(La Radiophonie Pour Tous, 1925).

Aan het eind van de twintiger jaren kwamen er compactere en lichter draagbare toestellen op de markt zoals de Belgische S.I.C.E.R.. Portable. Net als auto’s waren het luxeproducten

(La Radio-Industrie, 1930)

Zenden en ontvangen boden daarbij letterlijk een “oor op de wereld”. Reeds in de vroege jaren twintig was het mogelijk om buitenshuis naar de radio te luisteren. De loodzware accu’s, vaste antennes of stroomafname via het elektriciteitsnet maakten dit praktisch onmogelijk, maar de technische vooruitgang stond niet stil. Met “*piles sèches*” en “*antennes de poche*” kon men een draagbaar radiotoestel meenemen als opluistering van een autoritje naar het platteland met bijbehorende picknick. Dergelijke activiteiten waren enkel voorbehouden aan de hogere klassen. Desondanks konden ook minder gegoeden kennis maken met het medium dankzij de goedkope(re) kristalontvangertjes, ook wel “*postes à galène*” genaamd.

Tot circa 1929 was radio-elektriciteit een onderdeel van de zich sterk ontwikkelende elektrische nijverheid en verspreidde de radio zich met de elektrificatie van steden en gemeenten. De jaren twintig werden gekend door de massale opkomst van elektrische centrales, producenten en verdelers van elektrisch materiaal (kabels, elektrische apparatuur voor de industrie, huishoudapparaten, telefonie, telegrafie, draadloze telegrafie en telefonie, verlichting, elektrische trams), elektriciens en dies meer. In La Belgique Centenaire (1929) stond te lezen: “*En Belgique, comme dans les autres pays, le domaine des entreprises électriques s’est de plus en plus développé. En mars 1929, 2163 sur les 2671 communes du Royaume (soit plus de 80 %) étaient pourvues d’un réseau électrique. L’année du Centenaire verra donc très vraisemblablement la Belgique entièrement électrifiée* »(p. 337).

In de jaren twintig werd de Belgische radio-industrie nog sterk bepaald door het amateurisme waarbij kleinschaligheid en artisanale productie overheersten. Radiotoestellen werden gebouwd door bemiddelde amateurs, ingenieurs, elektricien-constructeurs en enke-

le grotere fabrikanten die het principe van de serieproductie volgens de kettingmethode aanwendden.

In die jaren maakte de radio-elektrische techniek een snelle vooruitgang. Producten die in serie werden vervaardigd gingen vaak slechts 1 modeljaar mee, en daalden nadien snel in waarde. Eclairage et Force Motrice schreef in 1924: [...] *“une autre source de complications dérive de la rapidité des progrès qui s’accomplissent dans la radio. C’est continuellement que l’on voit défiler de nouveaux accessoires ou appareils, voire même l’application de principes nouveaux. Dans ces conditions, ce qui, peu de temps auparavant, semblait constituer une marchandise de tout repos, un article à fabriquer par grande série avec toutes les chances de l’écouler, dévient subitement désuet, et ne peut plus trouver preneur qu’à renfort de réductions dans les prix* »⁴⁷.

2.3. Ontwikkelingskernen van de radio-elektrische nijverheid.

2.3.1. Brussel: de geboortewieg

Vanaf de jaren twintig ontwikkelde de radio-elektrische nijverheid zich in de Brusselse agglomeratie. Ook in de jaren dertig was meer dan de helft van alle bedrijven in de hoofdstad gevestigd. (http://www.avcb-vsgeb.be/nl/comm/c_comm_fr.htm)

In de loop van de geschiedenis is meermaals gebleken dat wanneer *“het regent in Parijs, het in Brussel druppelt”*. De kern van de radio-elektrische productie, distributie en handel bevond zich in de jaren twintig in de Brusselse agglomeratie. In de jaren dertig zou de situatie niet anders zijn. Dit had alles te maken met de in 1923 door de S.B.R. opgerichte zender Radio-Bruxelles, het latere Radio-Belgique. Aanvankelijk in het centrum gesitueerd, zouden de bedrijvigheden zich vanaf het eind van de jaren twintig en vooral het begin van de dertiger jaren als een inktvlek uitbreiden tot gemeenten zoals Schaarbeek, Anderlecht, St.-Jans-Molenbeek, Ukkel,

Machelen, Elsene (Ixelles), Nijvel, St.-Gillis, St.-Joost-Ten-Node, Machelen, St.-Pieters-

⁴⁷ Eclairage et Force Motrice. Revue Mensuelle des Applications de l’électricité., La Radio-Industrie, Avril 1924.

Woluwe, Ganshoren, St.-Lambrechts-Woluwe, Vilvoorde, Watermaal-Bosvoorde, Etterbeek, Vorst, etc.

De Etablissements M. De Wouters was één van de eerste constructeurs die zich ging toeleggen op toestellen voor radio-amateurs. Reeds in 1919 bracht deze firma toestellen op de markt. Vermoedelijk werd dit bedrijf in datzelfde jaar gesticht, maar in het staatsblad is geen enkel spoor terug te vinden.

De Wouters was een type-voorbeeld van de ingenieur-constructeur die eigen ontwerpen in serie vervaardigde. De omvang van de productie was echter nog zeer beperkt.

(Electricité Pour Tous, vroege jaren twintig).

bijhuis : Rue du Lombard 11), **B.W.S. Coy** (Rue de l'arbre 5), **Paul Galland** (Rue van Belmont 8), **R. Zecht** (Rue Jules de Bleecker 53), **La S.C. Radiophonie Belge, R.I.** (Rue de Malines 30), de **Compagnie Continentale Amplion/ Etablissements Belges Amplion** (Rue de Thérésienne 15) met **M. Breyne** als algemeen agent voor België (Rue Treurenberg 30), **Etablissements M. De Wouters**, fabrikant van kristal- en lampenradio's (Rue Platinckx 16, fabriek : Rue de la Caserne 78, verkoopzaal : Rue du Marché aux Herbes 99), de **Société Anonyme Appareillage Electrique** (Rue Aug. Lambiotte 77), **L. Litvine** (Avenue de la Couronne 207, Ixelles), **La Radio Industrie Belge** (Rue Montagne de la Cour 25,

In Brussel schoten de firma's, radiohandels en (kleine) fabrikanten in de jaren twintig als paddestoelen uit de grond. Pioniers uit de hoofdstad in de periode 1920-1929 waren o.a.: de **Société Indépendante de Télégraphie Sans Fil** (1920-1929), de **Société Nationale Radio-électrique** (1921-1923), de **S.B.R.** (Ukkel-Vorst, 1922-), **Mura et Cie** (Rue de Frères 39)/**Maison Mura** (Rue Louis Hap 80), **Laboratoires et Ateliers Clément Macq** (Avenue de la Constitution 87) de **Etablissements Louis van Goitsenhoven** (Rue des Fripiers 17, Rue Neuve 9), **Au Bazar d'Electricité** (Rue Dansart 36-38, Bruxelles-Bourse), **Radio-Brand** (Rue Francart 30, auditorium : Boulevard du Régent 18), **Electricité Industrielle A. Govaerts/Etablissements Govaerts** (Chaussée de Charleroi 56-58), **G. Kanters en Cie** (Rue de Stassart 32, nabij de zender Radio-Belgique), **Ecole Belge de Radiophonie** (Rue de Loxum 27), **L'Européenne Commerciale Industrielle** (Place de Brouckère 40), **Fr. Lamensch** (Avenue de la Reine 234, Laken,

Rue de la Clinique, Cureghem), de **Comptoir Général des Sciences Appliquées**, Algemeen agent voor België en het Groot-Hertogdom Luxemburg van het merk Gaumont (Rue de la Croix de Fer 26, Rue van Swae 13, Jette), **Le Téléautomate** (Avenue de la reine 100), **L'établissement Delcord** (Avenue Beaux Séjour 28, Ukkel), **A. Arnold** (Boulevard Militaire 58), **Electricité T.S.F. Lemaire** (Rue du Viaduc 11, Ixelles), **A l'Etoile Bleue** (Place Rouppe 16), **A La Tour Eiffel** (Rue du Bailli 50), **E.C. Thrubridge** (Boulevard Brand Whitlock 134), **Radio-Phono** (Boulevard Maurice Lemonnier 67), **Radiogénia** (Rue des Prairies 38), **La Société Hobson** (Rue Royale 224), de **Société Coopérative Electric**, **Etablissements André Laporte** (Boulevard Anspach 187), **Etablissements Hoste** (Rue de l'Escaut, Bruxelles Maritime), Mascart (Rue aux Choux 26), **V. Palludan** (Rue du Marais, 112), L. Thielemans (Avenue de la Reine 244), **Comptoir Radioscientifique** (Rue de Lombardie 28a, St.-Gillis), **M. Rebous** (Rue du Cardinal 33, Brussel), **Pettigrew & Merriman Limited** (Boulevard Anspach 161), **J. Bede & Co** (Square Gutenberg 10), **Electricité Domestique** (Rue de l'Ecuyer 35-37), **Henderson Motors Limited** (Rue Joseph II 60), de **Etablissements Emile Billen** (Rue Godefroid Devreese 30), **Ateliers Radio-Electro-Techniques** (ARET, Place Bara 27), **Agence Radio** (Avenue Rogier 291), Etablissements J.L. Fiévez (Rue du Progrès 193), **Radiolux** (Rue de Ligne 9), **Agence Electro-Mécanique**, algemeen agentschap voor België van de ontvangers Ducretet (Rue des Paroissiens 11-13, Rue François Stroobant 40, Rue des Colonies 9), **Raymond Nizet** (Place de Patrie 19-21), **Ateliers de constructions radiophoniques** (Avenue de l'Orée), de **Société de Recherches Radioélectriques** (S.R.R.), een onderneming die zich al sinds 1910 had toegelegd op draadloze telegrafie, **Fabriques de Lampes F. De Backer** (Boulevard de la Senne 69), **Radio-Centre** (Rue du Midi 39, nabij de beurs), **Radio-Bourse** (Rue de La Fourche 2, achter de Beurs), **Etablissements Félix Boue** (Boulevard Anspach 187), **Radio-Presse Internationale** (Rue Thérésienne 15), **Radiozet-Zeguers** (Rue de La Croix de Fer 71), **A. De La Saulx** (Avenue Albert 123), **Radio-Nord** (Rue du Point Neuf 53, Brussel), **Constructions et Installations Radioélectriques** (Radiolyre, Rue du Mail 27), **Bischof et Frenay** (Rue Belliard 93), **Ed. Eliaers** (Rue de L'aqueduc 157), **O. Durieux**, constructeur-Electricien (Rue Toulouse 26), **A. & J Draguet** (Rue Brogniez 144, Bruxelles-Midi), de **Union Electrotechnique** (meetapparaten, Chaussée de Ninove 2), de **Compagnie Générale d'Electricité** (Rue de Mérode 146), **Triotron Radio** (Rue de l'Arbre Bénit 28, Avenue des Arts 3), B.E., groothandel in Brown luidsprekers (Chaussée de Waterloo 466), **Radiotechnique** (Nouveaux Marché-Aux-Grains 23), **Radio Pratic** (Rue de la Vallée 12), **Agence Radiolavox** (Nouveaux-Marché-

Aux-Grains 23), **Hôpital de la T.S.F.** (Rue de l'Hôpital 38), **Manufacture Belge du Transformateur Ferrix** (Rue Anatole France 146, Schaerbeek), **Etablissements Carpentier**, **Elve** (Avenue de la Reine 3), **Electro-Confort** (Boulevard de Waterloo 67), **E. Lefevre** (Rue Neuve 43) en **S.I.C.E.R.** (Machelen, 1927-1933).

In de realiteit waren er nog veel meer personen en firma's werkzaam in Brussel, maar het is vrijwel onmogelijk gebleken om de bedrijvigheden in de jaren twintig ten volle in kaart te brengen. Vaak rest ons niets meer dan de vele aankondigingen en publiciteit in de vele tijdschriften die toen verkrijgbaar waren⁴⁸.

2.3.2. Vlaanderen

S.E.M., vertegenwoordiger van de procédés Houston Carels importeerde en produceerde elektrisch materiaal in de ruimste zin van het woord.

(La Radiophonie Pour Tous, vroege jaren '20)

De **Société d'Electricité et de Mécanique** (S.E.M., 1912-), vertegenwoordiger van de procédés Houston-Carels, importeerde op grote schaal elektrische huishoudtoestellen en accessoires voor radiotelegrafie. Zo verhandelde men onder meer elektrische straalkachels, blokbatterijen, koptelefoons (Houston) en luidsprekers (Radiola). Belangrijker was de productie van radiolampen. Het bedrijf was gevestigd in Gent. In de jaren twintig was het vrijwel de enige onderneming die met burelen in Brussel, Antwerpen, Gent, Luik en Charleroi commercieel gezien het ganse land wist te overspannen.

In Vlaanderen spande Antwerpen de kroon. Naast de eind 19e eeuw gestichte ondernemingen **Bell Telephone** (°1882) en **A.T.E.A.** (Antwerp Telephone, °1892, Rue de Verger 22, Berchem) waren slechts enkele tientallen firma's actief op het vlak van de draadloze telefonie en telegrafie waaronder **de Société electrophone** (Chaussée de Malines 85), **Campbell and Isherwood** (Chaussée de Malines 26), **Otri** (Rue St.-Willebrord 74), **Lucien Van der Linden**, elektricien-constructeur (Chaussée d'Anvers 420, Hoboken), **L. Vanden Nieuwenhuysen Fils et Co** (Rue Nassau 18), de **Etablissements E. Bernini** (Korte Koeportstraat 3), algemeen agentschap van de Selectophone Radio Company, **Thévenet M.**, expert op het vlak van uitvinderbrevetten (Rue de Vrière 34) en **G. Christiaensen** (Rue

⁴⁸ Voor een selectief overzicht: zie chronologisch overzicht van de voornaamste radio-elektrische bedrijven en radiohandelaars

des Tanneurs 12). Vooral grote telefoniebedrijven vonden hun weg naar de Scheldestad. Antwerpen fungeerde als uitvalsbasis voor de productie en distributie van elektrisch materiaal vervaardigd door grote telefoniebedrijven.

Echter, wegens het uitblijven van Nederlandstalige uitzendingen nam het medium radio niet dezelfde hoge vlucht als in de hoofdstad. De Vlamingen zagen zich verplicht om naast Radio-Belgique af te stemmen op buitenlandse stations zoals Chelmsford, de B.B.C., Tour-Eiffel of Hilversum.

In Gent vervulde de **Société Anonyme Radio Gantoise** (Roskamstraat 11-13, 1923-1924), verdeler van apparaten en accessoires voor radiotelefonie en -telegrafie en fabrikant van transformatoren en condensatoren, de hoofdrol. Zo behaalde ze in 1923 de gouden medaille op de Gentse "*Exposition de la Mécanique et de l'électricité*". De maatschappij was echter geen lang leven beschoren. In de Arteveldestad bleef de francofone invloed echter zeer groot. De **Radioclub Gantois** werd dan ook gekenmerkt door een Franstalige signatuur.

Pas in de tweede helft van de jaren twintig verbeterde de situatie in Vlaanderen dankzij enkele lokale zenders (Radio-Kortrijk; 1928 en Radio Antwerpen 1926) en uitzendingen via een relaisstation van Radio-Belgique: Radio-Zoölogie (1927, opgesteld in de Antwerpse dierentuin). Pas in 1929 kwam er een volwaardig Nederlandstalig station: de N.V. Radio, een initiatief van de Vlaamse Katholieken en de boerenbond.

2.3.3. Wallonië (Luik, Charleroi, Verviers)

In Wallonië vormde Luik het brandpunt. Wellicht de oudste onderneming was de **Etablissements Jean Bonhomme - Matériel électrique et Constructions Radio-électriques** (1922-). Deze onderneming zou zich ook in de jaren dertig weten staande te houden. In 1925 zag de **Radio Broadcasting Corporation** (R.B.C) het levenslicht, een onderneming met een complexe structuur die haar tentakels tot Leuven en Tongeren zou uitslaan. Andere ondernemers in het Luikse waren de **Firme E. Bliétard**, groothandelaar in "*matériel Wirelles*" (Rue de Serbie 2) en algemeen agent voor België en het Groot-Hertogdom Luxemburg van de Etablissements Albert Ginouvès (Frankrijk), **Henderson Motors Limited** (Place du Vingt Août 18) en de **Téléphonie Automatique et T.S.F.**, verdeler van accessoires, onderdelen en toestellen van het merk Deltaphone.

In Charleroi was vanaf de vroege jaren twintig de elektricien **Fernand Lagneaux** (Dampremy) actief met de constructie van transformatoren, **J.V. Troisier-Radiotechni** uit

Châtelet (Rue de Loverval 16) fungeerde als algemeen agent voor België en het Groot-Hertogdom Luxemburg van het merk multidyne, **Bischof et Frenay** (Rue Velbruck 9), vertegenwoordigden A.C. Cossor Limited, **A. Rousseau** (Rue du Laboratoire 18) verdeelde radio's van het merk L.L. (Lucien Lévy, Frankrijk). Het is niet bekend of **A.C.E.C.** (Ateliers de Constructions Electriques de Charleroi), een in 1890 opgerichte onderneming die elektro-mechanische installaties voor de industrie vervaardigde, zich tijdens het interbellum ook bezig hield met radio-elektriciteit. Na de Tweede Wereldoorlog produceerde men wel radio- en televisietoestellen.

Ook in Verviers was sprake van enige activiteit (o.a. **Radio-Industrie Belge, 1927-1928**), maar niet in dezelfde mate als in Luik of Charleroi.

2.4. Een gebrek aan statistisch materiaal

2.4.1. Industriële statistieken

Over de omvang van deze jonge en toen nog kleine industrietak is het koffiedik kijken. Cijfermateriaal was zeldzaam omdat de centrale overheid het nog niet nodige achtte om de radio-elektrische bedrijvigheden in kaart te brengen. Een reporter van het Brussels blad *La Radio-Industrie* onderschreef dit in 1930: *“nous avons voulu avoir quelques indications chiffrées en ce qui concerne la Belgique. Elles sont difficiles à obtenir, car il n'existe pas de service centralisateur pour les informations de ce genre”*⁴⁹.

Statistieken over het aantal luisteraars waren wel beschikbaar. Het decennium werd afgesloten met ongeveer 44.061 personen die de radiotaks betaalden. Het totaal aantal luisteraars werd geschat op een 1.250.000 mensen. Er zijn evenwel sterke indicaties dat veel luisteraars de luistertaks aan hun laars laptten (zie infra).

Invoer en uitvoercijfers geven indicaties over de opgang van de nijverheid. Lampen vormden een belangrijk importproduct *“puisque'on ne fabrique guère de lampes en Belgique”*⁵⁰. In 1928 werd voor 15.800 kilogram (12.587.000 frank) ingevoerd. Een jaar later was dit al opgelopen tot 19.500 kilogram (16.628.000 frank). 15.200 kilogram was afkomstig uit Nederland, 2000 kilogram uit Frankrijk en 2300 kilogram uit andere landen⁵¹.

---

⁴⁹ La Radio-Industrie, Organe professionnel de la T.S.F., Fitz-Patrick, Bruxelles, juin 1930, p. 261

⁵⁰ La Radio-Industrie, Organe professionnel de la T.S.F., Fitz-Patrick, Bruxelles, juin 1930, p. 261

⁵¹ La Radio-Industrie, Organe professionnel de la T.S.F., Fitz-Patrick, Bruxelles, juin 1930, p. 261

De invoer van radiotoestellen was in de twintiger jaren nog vrij beperkt: *“il est impossible de déterminer le nombre de postes vendus, l'importation n'est pas considérable encore et les appareils sont fabriqués en grande partie sur place. Les constructeurs-amateurs sont nombreux et 75 p.c. des postes en usage sont certainement de fabrication privée. D'autre part, beaucoup d'appareils en usage ne datent pas d'aujourd'hui, de sorte qu'il est impossible d'établir un rapport quelconque entre le nombre des sans-filistes et celui des postes vendus »*⁵². De invoerrechten werden bepaald op basis van het gewicht en in de statistieken werden radiotoestellen ondergebracht in de categorie *“Appareils de téléphonie, de télégraphie et accessoires”*. In 1928 werd 204.700 kilogram (30.352.000 frank) ingevoerd, in 1929 reeds 476.800 kilogram (68.161.100 frank). Duitsland was de grootste invoerder: 63.700 kilogram (7.657.000 frank) in 1928 en 168.700 kilogram (18.663.000 frank) in 1929. De overige invoer was ongelijk verdeeld over de overige Europese landen en de Verenigde Staten. De uitvoer van omroepontvangers was zo goed als onbestaande⁵³.

Een nationale productie van omroepontvangers, als daar al sprake kan van zijn, kwam pas in de tweede helft van de jaren twintig langzaam op gang met de **S.B.R.** (1922-), de **Etablissements Jean Bonhomme** (Luik, 1922), **Manufacture Nationale Electrique** (1924-1926), **Ateliers de Constructions Radiophoniques** (1924-1930), **R.B.C.** (Luik, 1925-), **Philips Radio Belge** (1925-), **A.S.I.A.** (Pepinster, 1924-), **Trialmo** (Brussel, 1925-), **(S.I.C.E.R)** (Machelen, 1927-1933), **Radio Industrie Belge** (Verviers, 1927-1928) en **Novak** (Brussel, 1929-) als belangrijkste protagonisten. Veel bedrijven kregen het echter moeilijk tijdens de conjuncturele crisis van 1925-1926. De afzetmarkt was te beperkt en de aankoop van luxeproducten werd uitgesteld. Bovendien was de situatie op het vlak van omroep allesbehalve stimulerend voor de nijverheid. Tijdens de opgaande conjunctuur tussen 1926-1929 kwam er een ademruimte. In 1928 was de economische motor echter al beginnen sputteren. Ten gevolge van de structurele crisis die eind 1929 werd ingezet zouden een groot aantal bedrijven hun deuren sluiten.

In het volgende decennium zou de radio-elektrische nijverheid een ware wildgroei van bedrijfjes en ondernemingen doormaken. De oprichting van de nationale omroep was daarbij een belangrijke stimulerende factor. Vanaf 1930 werd ook uit de titulatuur van de ondernemingen steeds duidelijker dat men zich hoofdzakelijk of uitsluitend bezig hield met productie van omroepontvangers. In de jaren twintig was men vooral gericht op *“elektrische toepassingen”* omdat de vraag naar radio's en onderdelen nog beperkt was. “Radio”,

⁵² La Radio-Industrie, Organe professionnel de la T.S.F., Fitz-Patrick, Bruxelles, juin 1930, p. 261

⁵³ La Radio-Industrie, Organe professionnel de la T.S.F., Fitz-Patrick, Bruxelles, juin 1930, p. 261

“Radio-électricité”, “radiophonique” verdrongen stilaan de algemenere termen “electric”, “électro” en “électrique”.

2.4.2. De aangroei van het aantal radiotoestellen tijdens de jaren twintig geprojecteerd tegen de economische ontwikkeling van België

Het Belgische productie- apparaat kwam zwaar beschadigd uit de Eerste Wereldoorlog. Machines waren ten gevolge van de krijgsv verrichtingen vernietigd of meegenomen door de bezetter. Ten opzichte van jonge industriële naties - waaronder het tijdens de oorlog neutrale Nederland - liep de Belgische economie een investeringsachterstand op van vier jaar. Zo kwam bij onze Noorderburen de productie van omroepontvangers veel sneller op gang.

Tijdens de oorlog was de geldcirculatie sterk toegenomen, maar net zoals in Groot-Brittannië greep de overheid nauwelijks in. Na de oorlog werden Duitse marken vrij ingewisseld tegen Belgische franken. Het aanbod aan goederen was echter afgenomen wat resulteerde in een muntontwaarding en stijgende prijzen. Tussen 1922 en 1924 steeg het algemeen prijsniveau jaarlijks met 20%. Ten opzichte van de Dollar viel de waarde van de Belgische frank terug tot 1/6 van de waarde van vóór 1914. De Duitse herstelbetalingen lieten op zich wachten waardoor de regering zich verplicht zag leningen aan te gaan om de begroting in evenwicht te brengen. Dit resulteerde herhaaldelijk in deficitaire begrotingen en een groeiende openbare schuld.

De industriële productie herpakte zich daarentegen vrij snel. In januari 1920 werd 80% van het vooroorlogse niveau bereikt. In 1923 werd dit reeds overschreden. Tussen 1920 en 1929 nam de industriële productie toe met 80 à 90%, de reële lonen met 1/3 en de buitenlandse handel met 70%. De werkloosheid viel met tweederde terug. Een belangrijke impuls in het herstel en de opgang werd o.m. gedragen door grondstoffen uit Belgisch Kongo en de exploitatie van de Limburgse steenkoolmijnen.

Toch verbergen deze groeicijfers sterke conjuncturele schommelingen. In 1921 en 1925-1926 werd de Belgische economie getroffen door twee conjuncturele crises veroorzaakt door overproductie en een beperkte afzetmarkt (verhitting), internationale concurrentie, monetaire chaos, uitblijven van de herstelbetalingen, stijging van de overheidsschuld en deficitaire begrotingen. In het midden van de jaren twintig zag de regering zich dan ook genoodzaakt om de Belgische frank te stabiliseren. Het herstelplan met muntdevaluatie van de travaillistische regering Poulet-Vandervelde mislukte grotendeels door tegenwerking van de financiële sector. De nieuwe regering met daarin de bankier Francqui van de Socié-

té Générale slaagde er wel in om de financiële situatie onder controle te krijgen door de frank te devalueren. Na een sterke opgaande conjunctuur tussen 1926 en 1929 kondigde laatstgenoemde jaar het begin van een structurele crisis aan⁵⁴.

In 1920 werden slechts 26 radiotoestellen geregistreerd. Ook in de daaropvolgende jaren bleef een doorbraak uit. In 1921 betaalden 165 mensen de radiotaks, een jaar later 392. Toen in 1923 de zender Radio-Bruxelles de ether in ging, constateerde men een aangroei van 2.598 toestellen. In 1924 begon de S.B.R. met de serieproductie van ontvangers en aan het eind van het jaar telde het land 11.977 radiotoestellen. Een jaar later registreerde men 23.781 toestellen. Het jaar 1926 bracht echter een stagnatie van de verkoop met zich mee: slechts 290 toestellen vonden een weg naar de huiskamers (24.071). Het jaar nadien bedroeg de aangroei 10.768 eenheden (34.839). 1928 werd opnieuw gekenmerkt door stagnatie (35.768). In 1929 kende men opnieuw een stijging met 8.293 eenheden⁵⁵.

Tabel 1: aantal radiotoestellen (1920-juni 1930)

	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	Stichting N.I.R.
Aantal ⁵⁶	26	165	392	2990	11977	23781	24071	34839	35786	44061	74.835

Tabel 2: jaarlijkse aangroei van radiotoestellen (1920-juni 1930)

	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	Stichting N.I.R.
Aantal ⁵⁷	139	227	2598	8987	11804	290	10768	947	8293	30.774

Globaal gezien volgde de aangroei van radiotoestellen in de jaren twintig de economische conjunctuur. De eerste drie jaren stelde de aangroei nauwelijks iets voor. De conjuncturele crisis van 1921 en het ontbreken van een Belgisch omroepstation waren daar verantwoordelijk voor. Het aanzuigefect van Radio-Belgique en de zich herpakkende economie in de periode 1922-1925 gaf evenwel bevredigende resultaten. In 1926, het hoogtepunt van een nieuwe conjuncturele crisis, bereikte men een dieptepunt. Tijdens de “*années folles*” kwam er weer relatieve beterschap. Desondanks was 1928 een bijzonder slap jaar. Pas in juni 1930, toen de beslissing genomen was tot de oprichting van de openbare omroep, schoot de curve op spectaculaire wijze de hoogte in.

⁵⁴ VANHAUTE E., BRACKE N., Economische en sociale geschiedenis van de Nieuwste Tijden, Academia Press, 2005, pp. 147-150, VERAGHTERT K., De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947. in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling. 1790-1980., Gemeentekrediet, Brussel, 1981, pp. 145-174.

⁵⁵ Jaarverslagen van het N.I.R., 1931-1938, Brussel, diverse bijlagen

⁵⁶ Jaarverslagen van het N.I.R. 1930-1938, Brussel

⁵⁷ Jaarverslagen van het N.I.R. 1930-1938, Brussel

Eind jaren twintig was er nog veel werk aan de winkel voor de Belgische radiofabrikanten. In de eerste plaats diende men de Belgische markt zien te beheersen. Tijdens de eerste jaren van de crisis voerden de buitenlandse producenten echter massaal ontvangers in die moeilijk te beconcurreren waren (zie hoofdstuk: de jaren dertig).

2.5. Radiotoestellen

2.5.1. Kristal- en lampenradio's

Lampenradio's waren in de eerste helft van de jaren twintig zeer duur, en zijn dat eigenlijk altijd gebleven. Om die reden is de kristalradio tijdens het interbellum nooit volledig verdwenen. Het tijdschrift *La Radiophonie Pour Tous* schreef daarover eind 1924: *“l'une des raisons qui empêche la vulgarisation de la T.S.F. est certainement le prix très élevé des appareils à lampes. Beaucoup d'amateurs peu satisfaits des résultats obtenus sur galène, désirent monter un poste à lampes mais hésitent devant le prix toujours élevé de ceux-ci. Aussi, nous nous faisons un plaisir de signaler le bel effort que vient de faire la Manufacture de Lampes à Incandescence Philips pour mettre cette amélioration à la portée de toutes les bourses. Des études spéciales et une fabrication en séries, ont permis en effet à cette puissante maison de réduire le prix de ses lampes T.S.F. dans des proportions très considérables »*. Philips bracht in 1925 acht lampentypes op de markt aan prijzen tussen de 17 en 39 frank. Vanaf de tweede helft van de jaren twintig zou de serieproductie zich doorzetten, om in de jaren dertig definitief door te breken.

Hoewel er vanaf 1920 officiële cijfers voorhanden waren m.b.t. tot de taksbetalers, lag dit aantal in de realiteit veel hoger (zie infra). Desondanks voltrok de verspreiding van radiotoestellen zich in België vrij traag. In een rapport over de economische toestand van het land (1928) werd aandacht besteed aan de draadloze telegrafie: [...] *“Le rapport précité ne donne aucun détail quant à l'industrie électrique générale de notre pays, mais il s'étend sur ce qui concerne les équipements de T.S.F. Il attribue la lenteur qui en caractérise la propagation au fait que les services ne sont pas à la hauteur des circonstances, puisque le broadcasting ne dispose actuellement que de petites stations à Bruxelles et Anvers »*⁵⁸. Een

---

⁵⁸ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale l'industrie de T.S.F., L'Industrie de la radio en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

zekere Picton-Bage schatte het aantal kristalradio's op 30 à 40.000 tegenover 60 à 70.000 lampenradio's⁵⁹.

2.5.2. Evolutie van het radiotoestel (1920-1939)

Boven: "Hier geven wij de afbeelding van een prachtapparaat, heel op kristal gemonteerd, zoodat het binnenste van het toestel voor de jonge deerne die het bewerkt zichtbaar is. Deze luisterpost kwam voor op de jaarlijkse radio-tentoonstelling, welke onlangs te New York in het "Grand-central" palace" gehouden werd". De foto verscheen in het tijdschrift *Radio Record* (Buenos Ayres) en werd overgenomen in het *Maandschrift Radio* van 15 juni 1924.

Van een echte, doordachte vormgeving, was bij de eerste radiotoestellen nauwelijks sprake. Een kristalontvanger was in het beste geval niet meer dan een houten kist waar met een koptelefoon of écouteur naar geluisterd werd. Deze radio's waren goedkoop en waren relatief eenvoudig om zelf te vervaardigen. Met ijzerdraad diende een spoel van een aantal windingen te worden gemaakt. De ene kant van de spoel verbond men dan met een kwartskristal. De koptelefoon plaatste men tussen het ene uiteinde van de spoel en het andere uiteinde van het

kristal. Een lange metalen draad functioneerde als antenne. Samen met de aarde werd die aangesloten op de koptelefoon. Stroom was niet noodzakelijk. Afstemmen kon door het contact tussen kristal en spoel te wijzigen. Op die manier kon men zenders ontvangen. De kwaliteit van de weergave was middelmatig tot slecht. Zenders werden vaak door elkaar gehoord door de radioamateur omdat er geen elementen aanwezig waren om naburige frequenties weg te filteren.

Om het signaal te versterken werden lampen toegevoegd: één, twee, drie, vier en zelfs vijf of zes. Bij de zelfgebouwde T.S.F. toestellen was de techniek zoals lampen, spoelen, condensatoren etc. zichtbaar. Technische elementen hoefden toen nog niet onzichtbaar gemaakt te worden voor het oog. Het ging de radioamateurs in de eerste plaats om de deegelijkheid van de (technische) constructie en een zo goed mogelijke ontvangst. De onderdelen kregen dus een constructieve functie. Bovendien werden de eerste radio's gevoed met logge en onhandige batterijen die zich maar moeilijk in de ontvanger lieten integreren. In

⁵⁹ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale l'industrie de T.S.F., L'Industrie de la radio en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

plaats van koptelefoons sloot men nu een hoornluidspreker op het toestel aan. In de eerste helft van de jaren '20 verschenen vrij snel radio's die voorzien waren van afstemknoppen en gradenschalen.

Boven: Een zekere Smits uit Eeklo poserend naast zijn imposante toestel met 5 lampen en luidspreker. [...] "Met drie lampen (HF, DF, LF), ontvang ik goed alle concerten in eene middelmatige kamer; met vier lampen goed hoorbaar in eene groote zaal; en met 5 lampen geloof ik wel aan maximumsterkte te zijn gekomen zonder misvormingen."

(Maandschrift Radio, juli 1924)

In het beste geval voorzag de radioamateur zijn toestel van een eigenhandig getimmerde houten behuizing of schakelde hij een meubelmaker of schrijnwerker in. Met veel kunde, geduld en vooral geld kon men echter indrukwekkende toestellen bouwen.

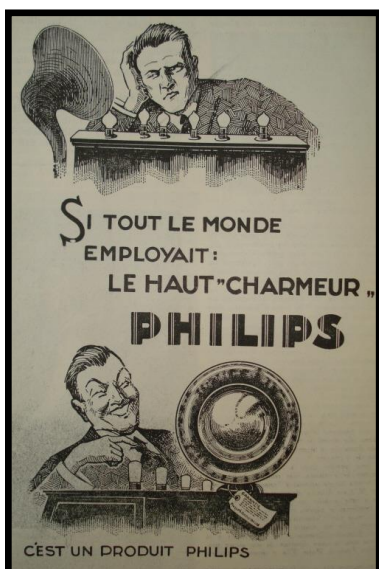
Merktoestellen waren vanaf begin jaren '20 ook al op de markt, maar waren aanzienlijk duurder. Eén van de topmerken was bijvoorbeeld het Franse Merk **Ducré-tet**. De Société Belge Radioélectrique begon in 1924 met de serie-

productie van eigen toestellen. De meeste types hadden een kast uit metaal en hout. Het topmodel, de Ondolina, leek op een pupiter waarin de lampen schuin en verzonken waren gemonteerd.

De hoornluidsprekers werden opgevolgd door cirkelvormige, vierkante of rechthoekige luidsprekers die meestal uit hout, maar aan het eind van de jaren twintig steeds vaker uit bakeliet waren vervaardigd. Bakeliet, een uitvinding van de Gentenaar Leo Bakelandt, was een voorloper van het plastic en bood nieuwe perspectieven aan de radiodesigners. Een reclame van Philips Radio Belge vermeldde in 1929⁶⁰: *"De hoornluidsprekers zijn in de vergetelheid geraakt. Met alle apparaten, die niet op een zekere beproefde techniek kunnen steunen zal het evenzoo gaan. De koper wenscht een apparaat van een volmaakt rendement, degelijk geconstrueerd, met een aangenaam geluid, tegen een redelijke prijs. De Haut-"Charmeur" geeft hem iedere voldoening. Hij is gefabriceerd door Philips. Dat zegt alles. 2011 (de "Maestro"), 2003, 2014, 2017 (de "Bijou").*

⁶⁰ Het Laatste Nieuws, 6 januari 1929

Vanaf '29 kwamen de eerste toestellen op markt die rechtstreeks op het lichtnet konden worden aangesloten. Een tussenoplossing waren de voedingen die tussen de netstroom en het batterijtoestel werden geplaatst. De toestellen op netstroom betekenden een grote verbetering voor de gebruiksvriendelijkheid. Philips bracht in 1929 de 2514 op de markt: *Geheel elektrisch, geen accu's meer, werkt direct op den stroom*⁶¹. De S.B.R. had een gelijkaardig type: de Ondolina réseau. Het Duitse Telefunken benadrukte het gebruiksgemak en het verstrooiingselement: *"De lange winteravonden zijn kort en aangenaam met een TELEFUNKEN*

*toestel voor radiomuziek. Eenvoudige bediening, billijke prijs. Toestellen met 3, 4, 5 lampen voor accumulatoren en voor wisselstroomvoeding. Overal verkrijgbaar*⁶². Niet alle radiobezitters waren evenwel bereid om van vandaag op morgen een nieuw toestel aan te schaffen. Philips België speelde daar handig op in en adverteerde: *Radio-amateurs! Mocht gij er niet toe kunnen besluiten uw oud ontvangsttoestel door een IDEALE COMBINATIE te vervangen, volmaak uw ontvangst dan toch op zijn minst door u een PHILIPS luidspreker aan te schaffen*⁶³.

⁶¹ Het Laatste Nieuws, 6 maart 1929

⁶² Het laatste Nieuws, 7 januari 1929

⁶³ Het Laatste Nieuws, 13 januari 1929

In de jaren dertig kregen radiotoestellen een eigen vormgeving. Publiciteit voor de Super Bell toestellen voor het jaar 1934.

(La Radio-Industrie, 1934)

veel van die oude types in gebruik, vooral in gebieden die nog niet aangesloten waren op het elektriciteitsnet. Zelfs kristalradio's werden tot ver in de jaren dertig gebruikt. In 1937 nog bood Humoradio, een blad voor radio en cinema, haar lezers ter gelegenheid van de Paasfeesten "*De Kleine Radiobouwer*" aan voor de prijs van 20 frank. Het doel was wetenschappelijke vulgarisatie. Het koffertje bevatte alle benodigdheden voor het bouwen van een kleine radiopost met galène (loodglans) waarmee men met een "kopluisteraar" de belangrijkste posten binnen een straal van 500 km kon opvangen (N.I.R., plaatselijke posten, Luxemburg, etc.). Een accumulator en elektrische stroom waren niet nodig. Men beweerde dat met behulp van de handleiding zelfs een kind in staat was om het toestelletje te bouwen.⁶⁴

Omstreeks 1930 hadden radiotoestellen een centrale rol gekregen in de Vlaamse en Waalse woonkamers. Radio's waren niet langer de vormeloze en inspiratieloze bakken uit de jaren '20 maar groeiden uit tot echte meubelstukken met een doordachte vormgeving.. De batterijradio's werden stilaan verdrongen door radio's die men gewoon in het stopcontact kon steken. Toch waren er nog

⁶⁴ Humoradio, 28 Januari 1937

Het gamma van Telefunken voor het modeljaar 1932-1933 was volledig in bakeliet uitgevoerd.

(La Radio-Industrie, 1932)

Typisch voor de fabrieksradio's van de eerste helft van de jaren dertig waren de "tombstone" of "grafzerk" modellen. Het waren verticale apparaten in hout met drie of meer knoppen, een verlichte "postzoeker" achter glas of mica met een cijferschaal of de namen van de Europese radiostations en een luidsprekerfront met doek achter verticale, horizontale spijltjes of een Art-Deco motief (v.b. zonnestralen of een merklogo). De meeste waren van het Super Heterodyne type. De achterkant was van hard karton en met gaatjes doorboord bedoeld voor de ventilatie. Op de achterwand van de Belgische toestellen stond meestal in beide landstalen de opdruk: *"OPGEPAST. Alvorens de stekker in het stopkontakt te steken nazien of de zekering geplaatst is in overeenstemming met de spanning van het lichtnet - ATTENTION:*

Avant d'enfoncer la fiche dans la prise de courant s'assurer que le fusible se trouve dans la position correspondant à la tension du réseau (S.B.R. type 385 A, 1938). Wordt dit genegeerd dan smolt de transformator of werkte de radio niet naar behoren. De bakelieten stekker was toen nog niet geaard en werd in een ronde bruin-zwarte bakelieten stekkerdoos geplugd. Het snoer bestond uit stof, zoals nu nog bij strijkijzers. De vooroorlogse toestellen waren allen uitgerust met grote "peer- of ballonvormige" lampen, weerstanden, een transformator en condensatoren.

Rond 1935 werden radio's opnieuw meer horizontaal vormgegeven. Het grafzerk model verdween evenwel niet. In de loop van de jaren werden radiotoestellen ook vaker ontworpen door designers. Nieuwe materialen zoals bakeliet en arboliet maakten het mogelijk om radiobehuizingen met afgeronde vormen en gemengde kleuren te gaan ontwerpen. Het mengsel werd in een mal gegoten en kwam er na stolling als één stuk uit. Door te experimenteren met kleurpigment verkreeg men een gemarmerd effect of houtimitatie. In Europa was dit eerder zeldzaam. Vooral de meer uitbundige Amerikanen waagden zich eraan. Al naar gelang de samenstelling kon men allerlei kleuren bekomen. De bakelieten behuizingen waren goed bestand tegen warmte, vocht of zuur. Bij eventuele problemen vatte de

kast, in tegenstelling tot de houten toestellen geen vuur. Een nadeel was echter de breekbaarheid van het materiaal. Een val of een botsing met een ander voorwerp en de kast brak⁶⁵. Niet onbelangrijk was dat het materiaal en de productiekosten lager waren dan bij houten kasten, die veel meer bewerkingen en handwerk vereisten. Houten kasten moesten op maat gezaagd worden, geassembleerd, gelijmd en gefineerd worden. Men vergeet dan nog de afwerking: lakken en politoeren.

De dominerende stijl van de jaren dertig was de art-deco. Ook radiotoestellen werden vormgegeven naar die modetrend. Sommige toestellen leken op stoomschepen, auto's, flatgebouwen,...

---

⁶⁵ PEREE R., Bakelite, the material of a thousand uses, Cadre/snoeck-Ducaju & zoon NV, Amsterdam/Gent, 1996, pp. 22-23;

3. De ontwikkeling van de radio-elektrische nijverheid in België na de Eerste Wereldoorlog

3.1. Het ontluiken van een radio-elektrische industrie (1919-1922)

Van een echte radio-elektrische industrie was net na de oorlog nog niet echt sprake. Een radio-omroep bestond nog niet en fabrieken die doelgericht omroepontvangers bouwden, waren er nauwelijks. De wereldbrand had wel een stimulans gegeven aan de Télégraphie Sans Fil en werd nadien verder gezet in de industriële wereld en de communicatie. Enthousiaste, technisch onderlegde amateurs bouwden ontvangers voor thuisgebruik. Ze verenigden zich in clubs waar zowel ontvangst als bouwproblemen werden bestudeerd. Op radiotentoonstellingen, handelsbeurzen en salons kon het grote publiek kennis maken met radio. Aanvankelijk waren het hoofdzakelijk evenementen waar de amateurs hun zelfgebouwde toestellen tentoonstelden. In de loop van de jaren twintig werden ze het startmoment van het nieuwe seizoen waar constructeurs uit binnen- en buitenland nieuwe modellen en accessoires introduceerden (zie infra).

De toename van het radio-elektrisch verkeer, radiofonisch materiaal, het ontstaan van omroepstations en de elektrificatie van steden en gemeenten leidden tot het ontstaan van een nieuwe nijverheid. Eind 1928 bestond het telegrafisch net uit meer dan 43.704 kilometer, waarvan 502 onderzeese kabels tussen België en Groot-Brittannië. Op 31 oktober telde men 167.998 telefoonabonnees⁶⁶. De elektrificatie zou in de jaren dertig een belangrijke factor vormen in de verspreiding van radiotoestellen. In de eerste helft van de jaren twintig was er nog veel werk voor de boeg op dit vlak, maar de elektrificatie voltrok zich in een verschroeiend tempo. Eclairage et Force Motrice schreef in 1925: *“il faut bien le constater, c’est à pas de géant que l’emploi de l’énergie électrique s’est accru et l’affluence des consommateurs a continuellement forcé les distributeurs à renforcer leurs centrales et en édifier de nouvelles, non seulement dans les régions industrielles au sens propre du terme, mais encore chez les ruraux »*⁶⁷.

In de vroege jaren twintig ontstonden dan ook fabrikanten van ontvangst en zendapparatuur. Veel van deze bedrijven werden van de grond af opgebouwd maar ook reeds bestaande ondernemingen van telefonisch en elektrisch materiaal (vb. gloeilampen) - die in

---

⁶⁶ Eclairage et Force Motrice., Revue Mensuelle des Applications de l’Electricité, janvier 1929

⁶⁷ Eclairage et Force Motrice., Revue Mensuelle des Applications de l’Electricité, mai 1925

het laatste kwart van de 19e eeuw het levenslicht zagen - gingen de productie diversifiëren met zenders, (omroep) ontvangers en radiolampen.

Radiotoestellen en aanverwanten waren evenwel “seizoensgebonden” artikelen. Vooral tijdens de winter- en herfstmaanden kende het medium de grootste populariteit. Echter het “dode seizoen”, de lente- en zomermaanden dienden op een andere wijze te worden overbrugd. Niet zelden richtte men zich dan ook op koelkasten en andere huishoudelijke elektrische apparaten.

Boven: S.I.B. vervaardigde boordposten, versterkers en ontvangers

(Electricité Pour Tous (1920)

In 1919 stichtte **Robert Goldschmidt** (1880-1935) in Frankrijk de **Société Indépendante de Télégraphie sans fil (S.I.T.)** en nam er de functie van beheerder waar. De inplanting van deze onderneming in de Rue de Boétie 66 te Parijs had alles te maken met de vroegste telegrafische uitzendingen vanuit de Eiffeltoren. In reactie op de eisen van Albert I (Belgisch personeel - Belgisch materiaal) werd een onderneming opgestart te Brussel op **29 januari 1920**, de **Société Indépendante Belge de télégraphie sans fil (S.I.B.)** Bij de oprichting van de Belgische onderneming waren o.m. zijn medewerkers **Braillard, Wibier en Jamotte** betrokken.

Via de onderneming in Parijs verwierf de **S.I.B.** de exclusieve licenties voor België en Kongo van alle brevetten en productiewijzen waarvan **S.I.T.** de eigenaar of de licentiehouder was. De zetel bevond zich aanvankelijk in de **Boulevard de Waterloo 23**, maar werd in 1923 overgeheveld naar de **Rue d'Egmont 4**. De ateliers bevonden zich aan de **Chaussée de Ruysbroek** te Ukkel-Vorst, waar de S.B.R. zich in 1922 zou vestigen. Men vervaardigde en verkocht boordstations voor zeeschepen, zenders, ontvangers, versterkers en signalisatie voor de spoorwegen. Een aantal van deze toestellen vond ook afzet bij het groeiende aantal radioamateurs: “*l’amplificateur à quatre lampes haute fréquence du système Brillouin (B.R.4.), construit en grande série par la Société Indépendante Belge de Télégraphie sans Fil est tout à fait au point et donne entière satisfaction aux nombreux amateurs qui s’en servent*”⁶⁸. Dankzij de serieproductie slaagde S.I.B. er al

⁶⁸ L’électricité pour tous. Revue générale scientifique, technique, documentaire et vulgarisatrice d’électricité et de mécanique., Bruxelles, juin 1921.

in de vroege jaren twintig in om de kostprijs te drukken: *“On est arrivé, à présent, à un point d’intensification de la production tel, qu’il est permis à la société Indépendante Belge d’offrir à des prix très raisonnables des postes de réception sur cadre fonctionnant à merveille »*⁶⁹.

Een andere maatschappij, de in **1921** gestichte **Société Nationale Radio-Electrique**, was slechts een kort leven beschoren. Drie jaar later werd deze reeds opgegeven door toedoen van Maurice Travailleux. Na een meningsverschil met hun medewerkers besloten Wibier en Robert Goldschmidt in **1923** de Société Indépendante Belge de télégraphie sans fil te verlaten. In **1927** richtte laatstgenoemde te Machelen de firma **Société Indépendante de Constructeurs et d’Exploitation Radio-électriques** (S.I.C.E.R. 1927-1933). In 1931 werd besloten de Société Indépendante Belge de télégraphie sans fil in liquidatie te brengen.

3.2. De oprichting van de Société Belge Radio-électrique (1922-) : « La Grande Marque Belge »

Op **4 oktober 1922** ontstond de Société Belge Radio-électrique die zich op korte tijd ontwikkelde tot « La grande Marque Belge »⁷⁰. De stichtende leden waren Phillipson, de Bank Naegelmackers, La compagnie Générale de Télégraphie sans Fil (Parijs), La Banque d’Outre Mer, de Société Générale de Belgique, La Banque de Bruxelles en andere vennootschappen. In de raad van beheer zetelden leden van de **Société Indépendante Belge de télégraphie sans fil** (S.I.B), maar ook de stichters van de **Société Nationale Radio-Electrique** (S.N.R).

De grote vraag naar radio-elektrisch materiaal voor communicatieve doeleinden en de “take off” van het fenomeen omroep leidde naar het ontstaan van een nieuwe industrie: *“Radio-diffusion d’une part, accroissement du trafic télégraphique d’autre part, ont eu pour conséquence une demande considérable de matériel radio-électrique, demande qui a entraîné la création d’une industrie nouvelle »*, schreef de S.B.R. in haar maandelijkse bulletin van juli 1927⁷¹.

De onderneming produceerde niet alleen ontvangers, maar was grotendeels verantwoordelijk voor de uitbouw van het radiotelegrafisch net door de installatie van zender-

---

⁶⁹ L’électricité pour tous. Revue générale scientifique, technique, documentaire et vulgarisatrice d’électricité et de mécanique., Bruxelles, juin 1921.

⁷⁰ Le Moniteur Belge, n° 10.537, 23-24 oktober 1922

⁷¹ Bulletin de la Société Belge Radio-électrique, nummer 1, juli 1927, p. 3

ontvangers voor draadloze telegrafie in België (industrie, zeevaart, luchtvaart) en Congo (communicatie op afstand), de stichting van de radio-omroep (Radio Bruxelles, Radio Belgique),...

De Société Belge Radio-électrique was ongetwijfeld de belangrijkste Belgische radiofabrikant en was zich daar terdege van bewust: « *le développement de la Radio en Belgique se confond avec le développement de la S.B.R., première usine importante créée dans notre pays au lendemain de la guerre. Son essor, réalisé en quelques années, fut réellement prodigieux et l'on peut dire qu'il ne peut être comparé à celui réalisé dans aucune autre industrie moderne* »⁷².

Boven: De eerste eigen ontvanger van de S.B.R., de Ondolina, was een pupitermodel waar de lampen schuin in gemonteerd werden. In vergelijking met andere ontvangers was het gebruiksgemak sterk toegenomen. Er moest een externe luidspreker aangesloten worden (Electricité Pour Tous, 1924)

In 1923 verwierf de Société Belge Radio-électrique het monopolie op de verkoop van lampenradio's die in licentie werden vervaardigd. In 1924 werd gestart met de bouw van eigen ontvangers, de Ondolina. De onderneming had de toelating voor de productie van radiotoestellen, maar niet voor lampen. Daarvoor diende men een contract aan te gaan met de houders van de belangrijkste brevetten. In België was dit de **Société Electro Mécanique** (S.E.M.). De lampen in

de ontvangers waren dan ook bedrukt met het opschrift "Licence S.B.R.-S.E.M."⁷³.

⁷² RADIO-SBR., numéro spécial, mei 1930.

⁷³ In het chronologisch overzicht van de belangrijkste radio-elektrische ondernemingen uit het interbellum wordt dieper ingegaan op de geschiedenis van de S.B.R.

3.3. Omroep: een noodzakelijke voorwaarde voor de ontwikkeling van de radio-elektrische nijverheid.

De S.B.R beseftte dat de verkoop van radiotoestellen (zelfbouwers en fabriekstoestellen) maar moeilijk van de grond kon geraken zonder het bestaan van een “*nationaal*” radiostation. Léopold Bracony, de speaker van Radio-Belgique, liet zich daar in 1970 over ontvallen: *“Il y avait la S.B.R., qui s’était mise a fabriquer des postes récepteur et pour vendre ces postes récepteur, il fallait qu’il y avait un poste émetteur. Ce sont eux qui ont eu l’idée d’en former un, pas une société - ils étaient le seul propriétaire de l’affaire : seulement, vous comprenez, la S.B.R. n’avait pas envie d’avoir tout ça sur le dos ; on a créé une société anonyme sous la présidence de Maurice Phillipson et Auguste Hubert était le délégué”*⁷⁴.

De Belgische luisteraars dienden dus vóór 1923 af te stemmen op buitenlandse stations : *«Dans notre petit pays, nous devons nous contenter d’écouter (et encore n’est ce qu’à la condition d’en avoir obtenu la licence) les concerts et autres téléphonies que nous envoient nos voisins : personne n’ignore que les ondes belges sont des plus pernicieuses et que nul de nous n’en pourrait émettre, alors que leurs soeurs néerlandaises, par exemple sont, si pas les bienvenues, du moins sans effet perturbateur. Quoi qu’il en soit, puisque nous détenons notre licence et que nous avons la place nécessaire pour installer une antenne, puisque, aussi et surtout, nous possédons les moyens financiers requis pour l’aquisition ou la confection d’un récepteur, étudions quel est le meilleur moyen de passer quelques heures agréables au son de la musique mystérieuse que nous envoie gracieusement et irréprochablement le poste bien connu P.C.G.G.*⁷⁵.

De eerste Europese omroepuitzending⁷⁶ in Europa werd gerealiseerd op 6 november 1919 door de Nederlander **Idzerda**. Ook hij was de eigenaar van een radio-elektrisch bedrijf: de **Nederlandse Radio-Industrie**⁷⁷. Vanuit Laken waren echter al in 1914 concerten uitgezonden.

---

⁷⁴ BERTELS W., Die dingen behoren allemaal tot het verleden. Geschiedenis van de omroep in België, BRT-RTBF., 1970, Op.Cit. p. 21

⁷⁵ L’Electricité Pour Tous. Revue Mensuelle., octobre 1921

⁷⁶ (Regelmatige) uitzending met een verstrooiend karakter voor een algemeen publiek dat vooraf werd aangekondigd.

⁷⁷ P.C.G.G. waren de roepletters die aan zijn vergunning verbonden waren. Hij ontving ze op 14 augustus 1919. Het station kreeg de bijnaam Pracht Concerten Gratis Geven.

3.4. De oprichting van Radio-Bruxelles (1923-1924) en de S.A. Radio-Belgique (1924-1931)

3.4.1. Een nationale zender?

Men kon begin jaren twintig wel luisteren naar buitenlandse stations, maar door hun afstand was de ontvangst vaak slecht. In 1923 besloot de directie van de S.B.R., na toestemming van de minister van P.T.T., een omroep op te richten in de **Rue de Stassart te Brussel**. De eerste uitzending van **Radio-Bruxelles** vond plaats op 23 november van datzelfde jaar. Reeds in januari 1924 werd de zender omgedoopt tot **Radio-Belgique**. Dagelijks was men van 17u-19u, 20u-22u in de ether en eveneens op zondagnamiddag. De programmering bestond zowel uit vocale uitzendingen als instrumentale concerten. Vanaf **1 november 1926** introduceerde men dagelijks (20u-20u30) een “*Journal Parlé*”. Het ministerie van P.T.T. en de krantenuitgevers stelden evenwel eisen: een neutraal en beknopte nieuwsuitzending geprogrammeerd na de verschijning van de avondkranten. La Radiophonie Pour Tous schreef: “*cette émission permettra aux sans-filistes d’être tenus au courant de tous les événements de la journée et des questions d’actualité, en recevant des informations dont la présentation aura un caractère parfaitement original, inusité jusqu’à ce jour en radiophonie* »[...]”⁷⁸.

Voor de oprichting van “Radio Belgique” bracht de S.B.R. en enkele Brusselse banken een startkapitaal van 1.250.000 Belgische frank bijeen. De kosten werden gedekt met reclame en de heffing van een taks op ieder toestel dat de S.B.R. fabriek verliet. Radio-Belgique was in feite alles behalve een commerciële zender. Het persagentschap Belga, vertrouwelingen van het hof en enkele patriottische kranten maakten deel uit van de raad van beheer. Bovendien profileerde Radio-Belgique zich als officiële staatszender en propagandazender voor Congo. De programmering was Franstalig, Brussels en Belgicistisch. De begintune was de Brabançonne⁷⁹.

De zender was evenwel verlieslatend: in 1925 bedroeg het tekort 813.311 frank, in 1926 131.060 frank, in 1927 106.765 en in 1928 35.607 frank. Om dit tekort op te vangen

---

⁷⁸ La Radiophonie Pour Tous, Bruxelles, octobre 1926

⁷⁹ PUTSIEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue Belge d’Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, pp. 35-60.

richtte men zich dan ook op de productie van zend- en ontvangstapparatuur voor het leger en de Belgische kolonie⁸⁰.

3.4.2. Andere Belgische stations

Radio-Belgique was een absolute noodzaak om het medium radio te kunnen commercialiseren. De facto had de zender - nochtans een privé-onderneming - een monopolie. Door goede contacten met de radio-electrische industrie en technici als Raymond Braillard speelde Radio-Belgique een belangrijke rol bij de vorming van de *Union Internationale de Radiodiffusion*, een Europees verbond van zenders die de golflengten onder elkaar verdeelde. Op deze manier wist de Brusselse zender de Belgische golflengten te monopoliseren⁸¹. De overheid kon hiermee vrede mee nemen met de rol van Radio-Belgique als “neutrale” en “nationale” zender⁸².

Radio maken was in de jaren twintig een dure aangelegenheid en afhankelijk van toelatingen van overheidswege. De stations die toen uitzonden waren stuk voor stuk privé-initiatieven. Vlaanderen liep al snel een achterstand op t.a.v. het Franstalige landsgedeelte inzake omroep en luisterdichtheid. Bij Radio-Belgique kon wel dure zendtijd aangekocht worden, maar voor veel Vlamingen was die oplossing niet bevredigend. Op **25 oktober 1925** werd te Luik een tweede Belgische zender ingehuldigd: **Radio-Wallonie**, een initiatief van de krant “La Wallonie”⁸³.

Aan Franstalige kant ontstonden in de loop van de jaren twintig nog private initiatieven. De streek rond Luik kende in korte tijd een concentratie aan zenders. Eén van de populairste zenders was het in 1928 gestichte **Radio Schaerbeek** (Meise). Deze stations gingen steeds meer de unieke positie van Radio-Belgique aantasten en in vraag stellen. De lokale zenders hadden echter een beperkt bereik. Iedere aanvraag voor de verhoging van de zendkracht werd dan ook door de overheid afgewezen⁸⁴. In **1929** werd in het Groot-Hertogdom Luxemburg Radio-Luxemburg boven de doopvont gehouden. Ook deze zender

---

⁸⁰ SILLEN R., Société Belge Radio-électrique, deel 1: 1922-1929, bijlage bij Retro-Radio, nummer 2, juni 2002, p. 63

⁸¹ PUTSIEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue Belge d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 38

⁸² PUTSIEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue Belge d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 38

⁸³ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F. Un nouveau poste belge, supplément à Eclairage et Force Motrice, novembre 1925

⁸⁴ PUTSIEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue Belge d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 38

kon in Franstalig België op veel bijval rekenen. Het initiatief werd gefinancierd door de *Union des Amateurs de Radio*⁸⁵.

Vlaanderen telde nauwelijks drie stations. **Radio ‘t Kerksken**, ook wel Radio Antwerpen of ON4ED kreeg in **1926** als eerste een vergunning. In West-Vlaanderen verzorgde het station **Radio Kortrijk** al sinds **1928** illegaal uitzendingen. In **1927** werd in de dierentuin van Antwerpen een **relaisstation** van Radio-Belgique geïnstalleerd, waar tegen betaling Nederlandstalige uitzendingen werden verzorgd. Pas in **1929** kwam er een volwaardig Nederlandstalig station: de **N.V. Radio**, een initiatief van de Vlaamse Katholieken en de boerenbond. De onvrede aan Vlaamse kant over Radio-Belgique leidde tot een radiostrijd tussen de verschillende “zuilen” die maar moeizaam zou beslecht worden (zie infra).

3.5. Licentierecht en brevetten

Het tot stand komen van een radio-ontvanger was een uitvinding waar meerdere wetenschappers en onderzoekers toe hebben bijgedragen. De wet op de uitvinderbrevetten gaf de uitvinder op grond van een internationale brevettenovereenkomst het monopolie om het patent toe te passen en uit te baten. Guillermo Marconi nam reeds in 1897 belangrijke patenten en op grond hiervan richtte hij een jaar later de “*Marconi Wireless Telegraph Company*” op. In 1905 werd één van de hoofdpatenten inzake radio aangevraagd, de uitvinding van Dr. Fleming. Ook de “*Marconi Wireless Telegraph Company*” verkreeg het uitbatingsrecht. Het betrof een diodelamp (twee-elektrodenlamp) bestemd voor de omvorming van wisselstroom in gelijkstroom. Dit brevet was bepalend voor de ontwikkeling van de drie-elektrodenlamp die tot in de jaren dertig toegepast werd in zend- en ontvangstapparatuur. De uitvinding van Dr. Fleming werd in de loop der jaren verbeterd door o.m. Von Lieben, Lee de Forest en Langmuir⁸⁶.

Het jaar 1914 bracht nieuwe hoofdbrevetten, bekend als de “*Meisner patenten*”⁸⁷. Het uitbatingsrecht voor België werd toegekend aan een Duitse onderneming: **Telefunken Gesellschaft für Drahtlose Telegraphie** (Berlijn)⁸⁸. Deze uitvindingen gaven het schakelingsbeginsel voor de detectie en de versterking en de belangrijkste combinatie voor het opstellen van zendstations. Met de Verdragen van Versailles werden deze rechten verbeurd

---

⁸⁵ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., Radio-Chronique. Supplément à éclairage & force motrice, avril 1929.

⁸⁶ VAN DYCK., “Iets over radiopatenten”, Radiojaarboek 1934., p. 319

⁸⁷ VAN DYCK., “Iets over radiopatenten”, Radiojaarboek 1934., p. 321

⁸⁸ VAN DYCK., “Iets over radiopatenten”, Radiojaarboek 1934., p. 321

verklaard en opgeëist door Frankrijk. België volgde het Franse voorbeeld niet en liet de maatschappij Marconi vrij deze Belgische brevetten aan te kopen.

De meeste verbeteringen in de radiotechniek werden na de Eerste Wereldoorlog gepatenteerd en waren van belang voor uitzendingen en de bouw van ontvangers. Alleen sterke financiële en industriële groeperingen waren in staat de vele brevetten te beheren. Zo ontstonden achtereenvolgens **The Marconi Wireless Company** (Londen), **The International General Electric Incorporated** (New York), **The Radio Corporation of America** (R.C.A.), **The Westinghouse Electric and Manufacturing Company** en het Duitse **Telefunken Gesellschaft für Drahtlose Telegraphie** als voornaamste beheerders.

In België beheerde de **Société Belge Radio-électrique**, zowel voor de ontvangst als de uitzending, het uitbatingsrecht van een groot aantal buitenlandse en eigen patenten die in de meeste moderne ontvangsttoestellen werden toegepast. In 1933 bezat de groepering 187 Belgische brevetten⁸⁹. Telkens wanneer één van haar patenten toegepast werd bij in België vervaardigde toestellen of ingevoerde apparaten bestemd voor het gebruik en de verkoop op de Belgische markt kon een vergunningstaks worden gevorderd. Radiotoestellen hadden dus een hoge handelswaarde die sterk bepaald werd door het totaal van de vergunningsrechten voor de erin toegepaste brevetten en dit hoofdzakelijk aan de S.B.R. Voor haar patenten had de S.B.R. eveneens internationale overeenkomsten moeten aangaan met buitenlandse ondernemingen.⁹⁰

3.6. De moeizame uitbouw van de radio-elektrische industrie

De oprichting van het private zendstation Radio-Bruxelles gaf zuurstof aan de nog embryonale productie van ontvangers. In het stichtingsjaar van de omroep werden meteen 2.990 aangiftes geregistreerd. De jaren daarop steeg het aantal ontvangers gestaag: 11.977 aangiftes in 1924, 23.781 in 1925. Althans, dit waren de officiële cijfers. In de realiteit waren er veel meer ontvangers. Veel mensen ontdoken de taks. Dit was enerzijds het gevolg van een gebrek aan voorlichting, anderzijds werd de taks beschouwd als een nutteloze belasting. De inkomsten vloeiden rechtstreeks in de staatskas en de luisteraars kregen er niks voor in de plaats. Volgens het tijdschrift *Eclairage et Force Motrice* (Brussel) bezaten in 1925 meer dan 50.000 sans-filisten een ontvanger⁹¹. In 1929 werden door de overheid

---

⁸⁹ VAN DYCK., "Iets over radiopatenten", Radiojaarboek 1934., p. 323

⁹⁰ VAN DYCK., "Iets over radiopatenten", Radiojaarboek 1934., p. 321

⁹¹ *Eclairage et Force Motrice*, Revue Mensuelle des Applications de l'Electricité, Notre situation économique, Bruxelles, Mai 1925

slechts 44.061 toestellen geregistreerd. In datzelfde jaar besliste de overheid om de omroep te monopoliseren. Eclairage et Force motrice schreef in haar bijlage La Radio-Industrie: *“L’on évalue à environ 200.000 les postes récepteurs utilisés actuellement en Belgique ; or, sur ce total, il n’y a que 10 p.c. qui soient en règle pour la licence, les fraudeurs seront recherchés et sévèrement punis »*⁹².

In het zog van de S.B.R. ontstonden een groot aantal bedrijven die radio-elektrische toestellen en uitrusting produceerden. In een tijdspanne van een aantal jaar (1923-1924-1925) slaagden ze er in om grote vooruitgang te boeken. Het tijdschrift La Radiophonie Pour Tous schreef na afloop van de tweede tentoonstelling voor draadloze telegrafie die gehouden werd in het Egmontpaleis te Brussel (1924): *“il y a des firmes et des appareils connus de tous les amateurs; des choses pour ainsi dire devenues « classiques » dans l’art de la radiophonie. Faut-il citer les Etablissements De Wouters, la Firme Philips, le Central Radio, Govaerts, les batteries Elfa, Vandaele (Alterphone), Le Fibrocit et autres. Constatons simplement les progrès réalisés par ces firmes et leur louable souci de faire mieux, toujours mieux ? L’industrie et le commerce de la T.S.F. en Belgique paraissent décidément en route à ce point de vue »*[...] ⁹³.

Het aantal fabrikanten van radio-elektrisch materiaal steeg van nauwelijks een handvol naar meer dan 100 in de periode 1923-1925: [...] *“deux années plutôt, il n’y avait, en Belgique, que cinq fabricants fournisseurs d’équipements de radio, on était arrivé à dépasser la centaine et à ce que le sans filiste pût obtenir tous les accessoires dans le pays même »*⁹⁴. Er was genoeg materiaal in het land zelf aanwezig om de radioamateurs te kunnen bedienen. In de vroege jaren twintig (1924) verenigden de fabrikanten en handelaars zich in *Le Groupement Belge des Constructeurs et Vendeurs de T.S.F.* Op 15 december 1924 waren reeds 71 firma’s aangesloten. De organisatie verdedigde de juridische en technische belangen van de leden⁹⁵.

De meeste fabrikanten richtten zich dus op het leveren van onderdelen voor de zelfbouw, maar bouwden ook ontvangers in serie. De belangrijkste waren de **Etablissements M. De Wouters, Comptoir Général des Sciences Appliquées** (Brussel, 1923-), **Appareillage Electrique** (Schaerbeek, 1923-), **Radio-Gantoise** (1923-1924), **Téléphonie**

---

⁹² Eclairage et Force Motrice., Revue Mensuelle des Applications de l’Electricité, Notre situation économique, Bruxelles, Le statut de la radiophonie en Belgique, Août 1929

⁹³ La Radiophonie Pour Tous, La 2e exposition de T.S.F. au Palais d’Egmont, Bruxelles, Deuxième année, Bruxelles, 25 octobre 1924

⁹⁴ Eclairage et Force Motrice., Revue Mensuelle des Applications de l’Electricité, Notre situation économique, Bruxelles, Mai 1925

⁹⁵ L’Electricité Pour Tous. Revue Mensuelle, Bruxelles, décembre 1924

Automatique et T.S.F. (Luik, 1923-1930), **A.S.I.A.** (Pepinster, 1924-), **Manufacture Nationale Radio-electrique** (Luik, 1924-1926), **Ateliers de Constructions Radiophoniques** (Brussel, 1924-1930), **La Radiophonie Belge** (Brussel, 1924-), **Ateliers Radio-Electro-Techniques** (Bergen, 1924-), **Radio A.C.T.I.** (1924-1928), **Novera** (1924-), **Amplion** (Brussel, 1925-1931), **Trialmo** (Brussel, 1925-), **R.B.C.** (Luik, Tongeren, 1925-), **Philips Radio Belge** (1925-), **S.I.C.E.R.** (1927-1933), **Electro-Confort** (1927-), **Radioclair** (Yvoir, 1927-), **La Radio Industrie Belge/La Radio Industrie Verviétoise** (Verviers, 1927-1928), **Laboratoires et Ateliers Clément Macq** (Brussel, 1927-1930), **Pettigrew & Merriman** (Brussel, 1928-), **British equipment** (Brussel, 1928-), **Anciens Etablissements Binard et Cie** (Brussel, 1928-1932, de voorloper van Scarabée), **Construction d'appareillage Radio-Technique** (1928-) **Compagnie Belge Radiophone** (Brussel, 1929-), **Novak** (Brussel, 1929-), **Rubis** (Brussel, 1929-) en **Fonior** (Brussel, 1929-).

Tussen 1922-1924 nam de Société Belge Radio-électrique, dankzij de controle over een groot aantal brevetten, een dominante plaats in. L'Electricité pour Tous schreef eind 1924: *“lecture fut donnée d'un communiqué du S.P.I.R. (Syndicat Professionnel des Industries Radio-Electriques Françaises), constatant l'impossibilité pour les constructeurs Français exportant en Belgique de passer par les exigences draconiennes d'une Firme Belge qui prétend de détenir la T.S.F. et tout le génie humain sur quelques morceaux de papier et n'en lâche des parcelles que contre redevances exagérément élevées dont l'amateur seul fait tous les frais »*⁹⁶.

Massale afzet wist men in de jaren twintig nog niet te bereiken. Radiotoestellen waren nog te duur en te gecompliceerd. Vooral de aanschaf van lampen vormde een struikelblok: *“l'une des raisons majeures qui empêche la vulgarisation de T.S.F. est certainement les prix très élevés des appareils à lampes. Beaucoup d'amateurs peu satisfaits des résultats obtenus sur galène, désirent monter un poste à lampes mais hésitent devant les prix toujours élevés de ceux-ci »*⁹⁷. In 1923 en 1924 steeg het aantal aangiften met respectievelijk 2.598 en 8.987 eenheden. De **Manufacture à lampes à Incandescence Philips** bracht echter in **1925** in serie vervaardigde radiolampen op de markt die aanzienlijk goedkoper waren. De prijzen varieerden van 17 tot 39 frank. Daarnaast was het Belgische omroep-landschap verre van uitgebreid. In 1925 registreerde de P.T.T. een aangroei van 11.804 toestellen.

⁹⁶ L'Electricité Pour Tous. Revue Mensuelle, Groupement Belge des Constructeurs et Vendeurs de T.S.F., décembre 1924

⁹⁷ La Radiophonie Pour Tous, Troisième année, Bruxelles, Pour la vulgarisation de la T.S.F., janvier 1925

De weinig aantrekkelijke omroepsituatie in België vormde een rem op de verkoop van toestellen. Vooral het verlieslatende **Radio-Belgique** werd geconfronteerd met problemen. De financieel precaire situatie van de zender beperkte de nodige variatie in de programmering. La Radiophonie Pour Tous onderschreef dit: *“La société Radio-Belgique, tant que les auditeurs ne participeront pas aux frais entraînés par les émissions dont ils bénéficient, ne disposera pas de moyens matériels suffisants pour donner à ses programmes la variété considérable”*⁹⁸. Begin 1925 stelde het bestuur van Radio-Belgique dan ook voor om luisterkaarten uit te geven tegen een jaarlijks, vast bedrag. Er bestonden diverse categorieën: *auditeur adhérent* (10 frank), *auditeur effectif* (25 frank), *auditeur protecteur* (minimum 100 frank). Het geld was integraal bestemd voor de programma’s: *“le montant des cotisations sera consacré uniquement à l’exécution des programmes artistiques spéciaux, à augmenter l’intérêt des programmes quotidiens en organisant des cours et des conférences et, le plus possible, des séances de gala”*⁹⁹. Er werd tevens een soort luisteronderzoek avant la lettre gepland: *« C’est parmi ses adhérents que Radio-Belgique organisera, de temps à autre, un referendum pour connaître leur desiderata et leurs critiques au sujet des programmes. Elle organisera également des concours entre les auditeurs effectifs et cherchera à obtenir pour tous ses adhérents des prérogatives spéciales »*¹⁰⁰. Ondanks al het lievemoeieren bleven de verliezen van de zender zich echter opstapelen. Geld voor Nederlandstalige uitzendingen was er al helemaal niet. Wellicht ontbrak de wil eveneens. Een Brits commercieel afgevaardigde bevestigde deze problematiek in een rapport over het jaar 1926 aan de Britse regering: [...] *“la situation financière de la station d’émission à Bruxelles n’a pas été de nature à favoriser le développement de l’industrie et la vente d’appareils”* [...] ¹⁰¹. Er liepen onderhandelingen met de maatschappij en de overheid voor de toekenning van de radiotaksen. Er was tevens sprake om die te verhogen. Dit stuitte echter op hevig verzet in het Vlaamse landsgedeelte vanwege de exclusieve Franstalige signatuur van de zender (zie infra).

De luisteraars waren dus in grote mate afhankelijk van buitenlandse uitzendingen. Om die te kunnen ontvangen diende men zich echter dure ontvangers aan te schaffen [...] *“les auditeurs dépendent beaucoup des services britanniques et français, pour la réception desquels ils sont astreints à l’achat d’appareils coûteux. Si les négociations avec l’Etat*

⁹⁸ Radio Belgique, supplément à La Radiophonie pour tous, Bruxelles, 10 janvier 1925.

⁹⁹ Radio Belgique, supplément à La Radiophonie pour tous, Bruxelles, 10 janvier 1925.

¹⁰⁰ Radio Belgique, supplément à La Radiophonie pour tous, Bruxelles, 10 janvier 1925.

¹⁰¹ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., Le Broadcasting en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juin 1927

aboutissent, le service belge sera augmenté, avec comme conséquence, une augmentation de la vente des appareils. Le rapport constate que à l'heure actuelle les appareils anglais sont trop coûteux pour les ressources de la clientèle belge, qui est approvisionnée en majeure partie par les usines belges et françaises. Il y a cependant une bonne demande pour pièces détachées de provenance anglaise"¹⁰². Nederland beheerste toen de Belgische markt inzake lampen.

Het radiotelegrafische communicatienet bleef zich ondertussen gestaag ontwikkelen. In augustus 1926 werden contracten gesloten tussen Radio-Belgique en Robert Goldschmidt (S.I.C.E.R.) gericht op het gebruik van zendposten voor de inrichting van een publieke radiotelegrafische dienst gebruikmakend van korte golven. Daarnaast werden krachtige stations geïnstalleerd in Congo. Het overheidsbudget voor 1927 voorzag ook een krediet van 145.000 frank voor de bouw van een zendstation te Ruysselede en 1.300.000 frank voor een elektrisch onderstation. Er werden tevens kredieten voorzien voor kuststations te Antwerpen en Oostende¹⁰³.

De ontwikkeling van draadloze telefonie en telegrafie en de ontwikkelingen in de radio-elektrische nijverheid schiep nood aan geschoold personeel. In de vroege jaren twintig kon degene die geïnteresseerd was in radiotechniek zich aansluiten bij een radioclub waar ontvangst en zendproblemen werden onderzocht. Er werden eveneens lessen gegeven aan de leden. Een andere weg was zichzelf proberen te bekwamen met behulp van de vele binnen- en buitenlandse handboeken en tijdschriften die op de markt verschenen. Zowel in de nijverheid en de radiotelegrafie ontstond de nood aan geschoolde arbeid. Met de wet van 25 oktober 1926 werd een praktische interministeriële school voor radiotelegrafie opgericht bedoeld voor de opleiding van radiotelegrafisten, het technisch personeel voor de luchtvaart en de kustzenders, de radiodiensten in Kongo en de kandidaten onderofficiers voor de overzeiningstroepen. Op 1 december 1926 werd een **Ecole Professionnelle de Radiotélégraphie et de Radiotéléphonie** opgericht door de staat, gevestigd in de Middelbare school in de Ernest Allardstraat te Brussel. Ze werd geleid door Willy Montag, technisch bestuurder bij de firma **Tungsram**. De school omvatte twee afdelingen. Die voor radiotelegrafisten richtte zich op de vorming van scheeps- en kusttelegrafisten terwijl de afdeling voor radiotelefonie monteurs en technici voor de nijverheid opleidde. Deze cursussen werden in het Frans gegeven en waren gratis. Het betrof avondonderwijs tijdens weekdagen

---

¹⁰² La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., Le Broadcasting en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juin 1927

¹⁰³ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., Le Broadcasting en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juin 1927

van 19u tot 19u30. Er werd wel een inschrijvingsrecht gevraagd dat aan het eind van het jaar aan de studenten werd teruggegeven. In de vakscholen was de radio toen nog niet in het programma opgenomen. In de middelbare scholen en colleges kwam dit alleen aan bod in de lessen natuurkunde.¹⁰⁴

In 1926 werden slechts 947 ontvangers aangegeven. De conjuncturele crisis die zich in 1925 doorzette bereikte toen een hoogtepunt. Het jaar 1927 bracht beterschap met 10.768 nieuwe aangiften. Economisch gezien was dit een topjaar. De constructie van elektrisch materiaal was intussen uitgegroeid tot een echte « speerpuntsector »: *“l'étranger est frappé de l'importance qu'a pris en Belgique depuis la guerre le développement de la construction électrique. Le marché belge est dès à présent alimenté pour plus de 80 p.c. par ses produits nationaux, alors qu'autrefois il dépendait presque exclusivement de dehors. L'essor pris par cette production ne se borne plus d'ailleurs à satisfaire ses propres besoins : son expansion à l'exportation a pris une place énorme : elle représente 60 p.c. de la production totale et atteint déjà un chiffre annuel d'environ 470 millions de francs »*¹⁰⁵. Geschat werd dat 30 à 40.000 arbeiders, technici en bedienden in de fabrieken en aanverwante bedrijven waren tewerkgesteld¹⁰⁶. De radio-elektrische industrie was toen slechts één van die aanverwante takken. Cijfers over de uitvoer van omroepontvangers zijn voor de jaren twintig helaas niet voorhanden.

In de tweede helft van de jaren twintig werden ontvangers steeds gebruiksvriendelijker, een tweede noodzakelijke voorwaarde om een massapubliek te kunnen bereiken: *“parmi les tendances accusées en T.S.F., lors des dernières expositions et constatées dans la construction des appareils décrits dans les périodiques s'occupant de radiophonie, figurent au premier plan les montages et les perfectionnements qui ont pour but de simplifier l'entretien et la manoeuvre des récepteurs. C'est d'ailleurs par ces simplifications que l'on peut espérer toucher le grand public, partant vulgariser la téléphonie sans fil »*¹⁰⁷. Tal van problemen hadden tot dusver velen afgeschrikt om een radiotoestel in huis te halen. Velen stelden de aanschaf van een toestel dan ook uit in afwachting van eenvoudigere, compactere en goedkopere toestellen : *« les nombreuses recharges d'accus, les pannes dues à leur épuisement, les complications des selfs interchangeables et des multiples réglages à effectuer, le grand nombre d'accessoires visibles sur les appareils ont effrayé à juste titre les non-initiés, qui ont décidé d'attendre pour s'acheter une installation radiophonique que*

---

¹⁰⁴ VAN DYCK., Radiojaarboek 1934

celle-ci puisse être maniée comme un phonographe, c'est-à-dire après un quart d'heure d'apprentissage »¹⁰⁸.

Op 3 oktober 1927 werd het intercontinentale station voor draadloze telegrafie Brussel - **Ruyslede - Liedekerke** ingehuldigd. De eerste steen was gelegd door Koning Albert in 1923. Het was een belangrijke stap in de ontwikkeling van de draadloze communicatie. De installaties stelden het land in staat om, onafhankelijk van buitenlandse onderzeese kabels, te communiceren met de Verenigde Staten en de Belgische kolonie Congo¹⁰⁹.

In 1928 was de Belgische industrie duidelijk oververhit geraakt. Dit weerspiegelde zich ook in het aantal nieuwe aangiftes van radiotoestellen: slechts 929. In de loop van 1928 stegen de grondstofprijzen aanzienlijk¹¹⁰. Vooral metaal werd aangewend voor de bouw van de chassis. Dit had zijn weerslag op de verkoopprijs van ontvangers: *“la période où l'on fournissait les articles de radio à bon marché est maintenant passée, et les détaillants arrivent presque à imposer leurs prix individuels* »¹¹¹. Daarnaast verrekenden de ondernemers de snel stijgende loonkosten in hun producten¹¹². Het stijgend aantal huishoudens dat in appartementsgebouwen ging wonen stimuleerde dan weer de verkoop van draagbare toestellen en *“postes avec cadre tenant au lieu d'antenne”*¹¹³. Rond die periode schoten de eerste appartementsgebouwen in Brussel als paddestoelen uit de grond. Een zwaar en lomp radiotoestel dat een lange antenne nodig had, was in ruimtes van beperkte omvang niet praktisch.

In 1928 waren volgens La Radio-Industrie de beste en goedkoopste toestellen afkomstig uit Frankrijk: *“on trouve dans le commerce la plupart des meilleurs appareils de provenance Française à des prix concurrentiels”*¹¹⁴. Engelse en Amerikaanse toestellen waren

---

¹⁰⁵ Eclairage et Force Motrice. Revue mensuelle des applications de l'électricité, Développement de la construction du matériel électrique en Belgique, mai 1927

¹⁰⁶ Eclairage et Force Motrice. Revue mensuelle des applications de l'électricité, Développement de la construction du matériel électrique en Belgique, mai 1927

¹⁰⁷ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., Où en est-on en T.S.F., supplément à Eclairage et Force Motrice, novembre 1927

¹⁰⁸ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., Où en est-on en T.S.F., supplément à Eclairage et Force Motrice, novembre 1927

¹⁰⁹ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., La station intercontinentale belge de T.S.F., supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

¹¹⁰ VERAGHTERT K., De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947, in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980, Gemeentekrediet, Brussel, 1981, p. 175

¹¹¹ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., L'Industrie de la radio en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

¹¹² VERAGHTERT K., De industriële ontwikkeling. De periode 1914-1947, in: De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980, Gemeentekrediet, Brussel, 1981, p. 175

¹¹³ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., L'Industrie de la radio en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

¹¹⁴ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., L'Industrie de la radio en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

eveneens verkrijgbaar, maar duurder in aanschaf: *“il y a un courant régulier de vente en postes de provenance Américaine et Anglaise, mais ces derniers (exception faite pour des portatifs, dont la vente marche bien) sont de 50 p.c. plus chers que ceux de la concurrence et d’ailleurs, bon nombre d’entre eux ne répondent pas à l’attente de nos compatriotes, car il ne faut pas moins d’un poste à 4 lampes-valves pour l’écouteur belge »*¹¹⁵. Engelse toestellen waren met meer lampen uitgerust, wat een invloed had op de kostprijs. De verkoop van Engelse luidsprekers en bepaalde losse stukken bleef echter zeer goed. Producten in eboniet (hardrubber) kwamen hoofdzakelijk uit Frankrijk en Duitsland¹¹⁶.

Van enige controle op de radio-elektrische nijverheid was rond 1928 nauwelijks sprake. De overheid wilde weten wie de bezitters van een radiotoestel waren en daarmee was de kous af: *“Aucun contrôle sur cette industrie n’existe dans le pays, le petit nombre de firmes vendant des appareils de provenance étrangère n’ont pas une assiette vraiment bonne, et l’on voit souvent le marché par des rabais effrénés sur le prix de certains articles »*¹¹⁷. In de loop van de jaren twintig waren evenwel een aantal verenigingen werkzaam die de belangen van de nijverheidstak verdedigden zoals de *Chambre syndicale des électriciens Belges*, *Le groupement Belge des constructeurs et vendeurs de T.S.F.*, *La Bourse de Matériel Electrique* en *La Chambre syndicale de T.S.F. (Syndicat Professionnel des Industries Radio-électriques)*. De handel werd hoofdzakelijk bemoeilijkt door het aanbieden van te grote kortingen op bepaalde artikels. Men beconcurreerde elkaar te sterk, waardoor de winstmarges te klein werden. Bovendien evolueerden de accessoires in snel tempo. Op onverkochte stocks kon slechts met moeite winst gemaakt worden. In 1928 hadden de fabrikanten zich, gezien de magere aangroei van het aantal geregistreerde toestellen, laten verleiden tot overproductie. De S.B.R. was bovendien houder van de voornaamste brevetten. Invoerders en producenten dienden bij de toepassingen van bepaalde procédés in hun toestellen rechten te betalen. Voor de kleine producenten, die slechts een beperkt aantal toestellen aan de man konden brengen (soms slechts een paar per maand) was dit uiterst nadelig. La Radio-Industrie schreef in 1928: *« il y a une maison qui est détentrice de toutes licences pour équipements Marconi et elle en repasse à des fabricants en concluant avec eux un contrat de six mois. Les importateurs sont logés à la même enseigne que les fabricants. Bon nombre des firmes importantes de la Belgique ont une forte pro-*

¹¹⁵ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., L’Industrie de la radio en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

¹¹⁶ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., L’Industrie de la radio en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

¹¹⁷ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., L’Industrie de la radio en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

*duction, mais nombreux aussi sont les petits établissements qui n'écoulent que quelques postes par mois »*¹¹⁸.

Eind jaren twintig was de Belgische markt voor radiotoestellen echter nog verre van verzadigd. De massa was nog verre van bereikt. Daarnaast waren amateurs van het eerste uur toe aan de vervanging van hun veelal zelfgebouwd toestel door een fabrieksradio. De voortschrijdende elektrificatie en de opkomst van de nettoestellen werkte stimulerend: *“l'emploi de l'électricité a encore pris de l'extension au cours de l'année 1928. La stabilisation de la monnaie belge a déterminé un assez grand nombre d'amateurs à adopter le courant électrique pour leur force motrice. La propagande a eu pour résultat un accroissement de la consommation, également pour les usages domestiques »*¹¹⁹.

1929 bracht opnieuw beterschap met 8.293 nieuwe aangiftes. Redenen daarvoor waren de introductie van de nettoestellen, relatieve prijsdalingen en de aankondiging van de oprichting van een openbare omroep. Eindelijk zouden zowel Franstaligen en Vlaamstaligen gelijk behandeld worden.

Het overgrote merendeel van de fabrieksradio's op de Belgische markt was afkomstig van de **S.B.R.** Circa 75% van de in gebruik zijnde toestellen was echter zelfbouw. Aan het eind van de twintiger jaren was de vraag naar fabrieksradio's nog steeds vrij beperkt. Dit was in hoofdzaak te wijten aan de hoge prijzen en het gebrek aan Belgische zendstations die de volledige bevolking genoegdoening konden schenken: *“la demande du public pour des postes récepteurs de radio, à simple lampe-valve n'est encore que restreinte, car, en général, on ne se contente pas des programmes de broadcasting offerts. La grande masse des besoins du pays en fait d'appareils de T.S.F. est fournie par une vaste usine, qui donne travail aux 350 ouvriers et construit les récepteurs ainsi que des transmetteurs et des pièces de rechange de toutes catégories »*¹²⁰. Men doelde zeer waarschijnlijk op de S.B.R. die eind 1928 410 arbeiders tewerkstelde.

Concurrentie kwam vooral uit Duitse en Franse hoek: [...] *“la concurrence importante de la part des Français et Allemands; les importateurs Américains ont rencontré des difficultés en cherchant à prendre pied sur le marché belge, auquel leurs équipements ne conviennent pas. Quant au postes de haut prix, avec quatre valves au moins (types portatifs compris), ceux de provenance britannique ont un bon chiffre de vente, et il y a des possibi-*

---

¹¹⁸ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l'industrie de T.S.F., L'Industrie de la radio en Belgique, supplément à Eclairage et Force Motrice, juillet 1928

¹¹⁹ Eclairage et Force Motrice., Revue Mensuelle des Applications de l'Electricité, Notre situation économique. L'essor de l'industrie électrique, Bruxelles, Août 1929

¹²⁰ Eclairage et Force Motrice., Revue Mensuelle des Applications de l'Electricité, janvier 1929

lités pour fournisseurs anglais de postes décoratifs et meublants. La demande est bonne pour tous les accessoires tels que haut-parleurs, batteries, etc. de provenance britannique. Plusieurs constructeurs de la Grande-Bretagne sont bien représentés en Belgique et y maintiennent un bon courant d'affaires »¹²¹.

De steile opgang van Philips aan het eind van de jaren twintig verscherpte de concurrentiestrijd nog. Philips vestigde zich in Brussel en neigde naar het monopoliseren van de markt met de massaproductie van ontvangers en lampen.

Boven: De Combinaison idéale van Philips bleek een schot in de roos. In 1927 was Philips gestart met de bouw van volledige radio-ontvangers. In 1928 introduceerde men toestellen die rechtstreeks op het lichtnet konden worden aangesloten.

(La Radio-Industrie, 1928)

Op **24 maart 1925** stichtte de Eindhovense fabrikant van gloeilampen de N.V. **Philips Radio Belge**, een filiaal dat zich toeleegde op de verspreiding van radiolampen¹²². De beheerders waren Anton Philips (Eindhoven), J.-B. Vinck (Avenue de Ter-vueren 108, Brussel) en L.F.M. Rilas (Saint-Cloud nabij Parijs).

Het maatschappelijk doel luidde: “*effectuer, pour son compte ou pour compte de tiers, principalement la fabrication et le commerce de tous articles se rapportant à la T.S.F. et aux rayons X, ainsi que de tous articles électriques*”¹²³. Het kapitaal bedroeg ruim een half miljoen Belgische frank

¹²⁴.

In 1927 startte Philips met de productie van haar eerste volledige ontvangers. De Belgische maatschappij vestigde zich in de Rue d’Anderlecht 37-39 te Brussel. In datzelfde jaar werden reeds 300 arbeiders tewerkgesteld¹²⁵. Men vervaardigde niet alleen radiotoestellen, maar ook huishoudapparaten, verlichting, cinema-apparatuur en röntgenapparatuur. In 1929 had de onderneming een dusdanige hoge vlucht genomen dat uitbreiding noodzake-

¹²¹ Eclairage et Force Motrice., Revue Mensuelle des Applications de l’Electricité, janvier 1929

¹²² Eclairage et Force Motrice., Revue Mensuelle des Applications de l’Electricité, mai 1925

¹²³ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., supplément à Eclairage et Force Motrice, novembre 1925

¹²⁴ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., supplément à Eclairage et Force Motrice, novembre 1925

¹²⁵ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., supplément à Eclairage et Force Motrice, janvier 1927, publiciteit «Usines Philips Belges Occupent 300 ouvriers/Usines Philips Belges Industrie nationale.

lijk werd. Te Leuven werd een hypermoderne fabriek gebouwd waar enkele duizenden arbeiders tewerkgesteld konden worden.

Veel kleinere firma's konden de strijd van David tegen Goliath niet aan en deden de boeken toe. Philips ging ook steeds meer de positie van de S.B.R. bedreigen. In 1928 kwam het tot een geschil tussen beide firma's omdat Philips licenties vroeg voor de verkoop van radiotoestellen in België. Tegelijkertijd startte de S.B.R. onderhandelingen met Telefunken¹²⁶. In 1929 was er nog steeds geen akkoord met Philips, maar wel met de Duitse groep¹²⁷. Na de beurscrash van 1929 werd de Belgische markt op de koop toe overspoeld door Amerikaanse ontvangers. Aan de andere kant van de oceaan probeerde men de overproductie in Europa te slijten. Philips bleef in 1930 echter aandringen op een overname van de S.B.R. Het voorstel werd geweigerd. In 1932 kwam het zelfs zover dat Philips werd gedagvaard voor nabootsing van de door de S.B.R. gecontroleerde brevetten¹²⁸.

In de jaren twintig was er op Belgische bodem een radio-elektrische nijverheid ontstaan, maar ze slaagde er echter niet in om uit te groeien tot een grote nijverheidstak. De zelfbouw floreerde en de verkoop van fabrieksradio's was in handen van enkele grote producenten. De kleine artisanale constructeurs bouwden op bescheiden schaal ontvangers en verkochten vaak niet meer dan enkele toestellen per maand. Aan het eind van de jaren twintig - begin jaren dertig ondervonden de Belgische firma's hevige concurrentie van de buitenlandse producenten waarvan sommigen zich op Belgisch grondgebied kwamen vestigen. In het volgende decennium zou het medium radio een hoge vlucht nemen. Pas na de verhoging van de tolmuren (1932) en de devaluatie van de frank (1935) zou er ademruimte komen voor echte Belgische radioproducenten.

---

¹²⁶ www.radiopassion.be/SBR%histoire.htm. De auteur had inzage in het archief van een ingenieur die vanaf het eerste uur bij de S.B.R. gewerkt had.

¹²⁷ www.radiopassion.be/SBR%histoire.htm

¹²⁸ www.radiopassion.be/SBR%histoire.htm

De Philipsfabriek in de Rue d'Anderlecht te Brussel in 1928. links: het wagenpark. Rechts: het personeel

(La Radio-Industrie, 1928)

4. De radiostrijd als remmende factor voor de ontwikkeling van de radio-elektrische nijverheid in België tijdens de jaren twintig.

4.1. Het radiovraagstuk en de radiostrijd

Sinds 1923 werd de Belgische omroepwereld beheerst door een “radiovraagstuk”. Radio-Belgique, het eerste Belgische station, opererend vanuit Brussel, zond toespraken, nieuws, muziek en concerten uit. De voertaal was Frans. Dit was niet naar de zin van de Vlamingen. Een Vlaams radioamateur deed hier in 1924 zijn beklag over: *“het ware te wenschen dat we al gauw eens een Vlaamsche radiopost kregen, die ons in eigen taal aanspreekt en Vlaamsche wetenswaardigheden vertelt. Er zijn zo’n mooie Vlaamse liederen. Ik gaf er dan graag wat centen voor”*¹²⁹. Radio-Belgique deed echter weinig om hier aan te voldoen. Op maandag 30 juni 1924 leverde men wel een inspanning om de Mechelse Beiaardconcerten uit te zenden. Deze uitzending werd door de Brusselse zender maar liefst acht dagen op voorhand aangekondigd en dan nog in het Vlaams. *“Wel was de uitspraak erg plechtig en officieel, maar zij was toch goed voor de Vlamingen verstaanbaar en eene zeer welgekomen afwisseling voor de dagelijksche “chronique”*¹³⁰.

Het door de Société Belge Radio-électrique opgerichte station stak zijn voorliefde voor de Franse cultuur niet onder stoelen of banken. De Vlaamsche liefhebbers staken er maar al te graag de draak mee: *“Er valt op te merken dat, met 11ⁿ juli het zoo mooie “Vlaanderen” en “Mijne Moederspraak” de Vlaamsche liefhebbers heel wat genot brachten, en hem bijna vergeten deed al wat zij hiertoe reeds hadden moeten slikken. Waar bleef de Vlaamsche Leeuw”? Met Juli, prachtig fransch programma met als slot eene blakende Marseillaise! Op 21 juli, een programma dat ons kon voldoen, doch, waar bleef de Brabançonne ?*¹³¹,

Voor Nederlandstalige uitzendingen waren de Vlamingen genoodzaakt om af te stemmen op het Nederlandse station Hilversum¹³², Den Haag met roepnaam PCGG (Pracht Concerten Gratis Geven, tot en met 1924) en Amsterdam Vas-Diaz (PCFF). In 1924 zond Hilversum iedere zondag een concert uit (19.40), op maandag een kinderuurtje (19.00-19.40) en op vrijdag opnieuw een concert (19.40). Den Haag verzorgde concerten van

¹²⁹ Maandschrift Radio, “Wanneer een Vlaamsch Concertstation” ?, 15 mei 1924, p. 176

¹³⁰ Maandschrift Radio, “Radio-Belgique’s vervlaamsching!”, juli 1924, p. 7

¹³¹ Maandschrift Radio, “Nog iets over SBR”, aug 1924, p. 31

maandag tot donderdag (20.40-22.40).’s Zondags stond een namiddagconcert (15.00-18.00) op het programma. Amsterdam zond op weekdagen beurs- en persnieuws uit. Het wekelijkse kinderuurtje op Hilversum door Antoinette van Dyck (zang met begeleiding op luit) stal in Vlaanderen menig kinderhart. Begin December ’24 deed ze België aan, maar Radio-Belgique nodigde ze niet uit in haar studio.

De Société Belge Radio-électrique verrekende de zeer hoge exploitatiekosten van Radio-Belgique in de prijzen van radiotoestellen en onderdelen wat nog meer koren op de molen van de Vlamingen betekende. *“Vindt gij niet dat die menschen uit de Rue de Stas-saert ons als echte stiefkinderen behandelen ? Onze nationale (?) omroep post gaat zeker niet na dat er in Vlaanderen ruim zooveel lampen branden, zooveel apparaten en losse stukken worden verkocht waarop S.B.R. taks legt voor Radio-Belgique, dan in het walen-land? En dan krijgen wij voor ons geld per toeval, om de drie-vier maanden een paar Vlaamse liedjes, en nooit of nooit eene Vlaamsche voordracht, welke zou kunnen bijdragen tot de ontwikkeling van ons volk!”*¹³³

Door de toenemende concurrentie van Engelse en Franse stations werd Hilversum verplicht om technische verbeteringen door te voeren en meer aandacht aan programma’s te besteden. N.S.F. kon met publiciteit de uitbatingskosten echter niet meer dragen. Er waren twee mogelijkheden: zoeken naar financiële steun of de uitzendingen stopzetten. Een oproep tot financiële steun werd geestdriftig beantwoord, maar bleek slechts voldoende om de artistieke uitgaven te dekken. Vooral de sterkte van de zender was een probleem. Hilversum was onder goede omstandigheden enkel in de Noord-Oostelijke delen van België te ontvangen. Dankzij technische en materiële steun van Philips-Eindhoven kreeg N.S.F. twee torens van 60 meter hoogte waardoor het uitzendvermogen werd vertienvoudigd. N.S.F. stond bovendien haar zender af aan een nieuw gestichte maatschappij “Draadloze Omroep Hilversum”, belast met de uitbating en de programmering. Een contract werd gesloten met het concert gebouw van Amsterdam¹³⁴. Vanaf **8 januari 1925** kon iedere Belgische inwoner die in het bezit was van een ontvanger elke maandag (19 u), donderdag en zondag (19.40) zonder problemen afstemmen op Hilversum¹³⁵.

---

¹³³ Maandschrift Radio, “Steunfonds der Vlaamsche Broadcasting”, februari 1925

¹³⁴ Maandschrift Radio, “De nieuwe post van Hilversum”, januari 1925, p. 99

¹³⁵ Maandschrift Radio, “De nieuwe post van Hilversum”, januari 1925, p. 100

Hilversum bood de Vlamingen een alternatief. Een Vlaamse zender bleef echter prioriteit. Voorlopig was dit uit technisch en financieel oogpunt onmogelijk. Het maandschrift Radio richtte daarvoor in februari 1925 een “Steunfonds der Vlaamsche Broadcasting op”. Een lezer schreef: “waarom de mogelijkheid niet onderzocht te Hilversum, om Vlaamsche Concert-avonden te verzoeken? De Engelsche radio-avonden van PCGG zijn ons toch nog vers in het geheugen! Het Vlaamsvolkstoneel gaat weldra door Holland eene rondreis doen. Kan soms geen hunner opvoeringen ge-

broadcast worden? Laat Wies Moens voor den microfoon over Vlaamsche kunst; ziedaar de ware solidariteit tusschen Hollanders en Vlamingen in ruime mate bevorderd. Laten we leeren trachten elkander beter te leren kennen, we zullen elkander des te beter leeren waardeeren”.¹³⁶”

Men besloot Hilversum te steunen indien er in eigen land geen initiatief zou worden genomen. De oproep werd in de Vlaamse kranten positief onthaald. Kort daarop verscheen een mededeling van Radio-Belgique in de Vlaamse dagbladen waarin het station besloot om Vlaamse uitzendingen in te richten¹³⁷. Men voorzag leergangen, letterkundige, wetenschappelijke en documentaire lezingen in de Nederlandse taal door bevoegde personen en voordrachten over de folklore van Vlaamse steden. Daarenboven zouden bepaalde concerten gewijd worden aan Vlaamse meesters en declamatiestukken. Volgens Radio Belgique had Herman Teirlinck reeds zijn medewerking toegezegd en was die van andere vooraanstaande Vlaamse literatoren verzekerd. Last but not least beweerde men dat een onderzoek voor de oprichting van een Vlaamse zender aan de gang was. Men beloofde dat de eerste Vlaamse lezing van Herman Teirlinck op zaterdag 7 maart 1925 om 20u de ether zou worden ingestuurd. Op dezelfde dag zou eveneens het regelmatige programma van Radio-

¹³⁶ Maandschrift Radio, “Steunfonds der Vlaamsche Broadcasting”, februari 1925

¹³⁷ Maandschrift Radio, “Ons steunfonds der Vlaamsche Broadcasting”, maart 1925

Belgique worden ingevoerd¹³⁸. Dit bleken slechts mooie woorden en loze beloftes. De Vlamingen bleven op hun honger zitten¹³⁹.

Bovendien waren de problemen met Radio-Belgique niet alleen cultureel van aard, maar ook technisch. La Radio-Industrie schreef in 1925: *“Les amateurs Anversois se plaignent, en effet, de recevoir très imparfaitement les émissions de Bruxelles, à 45 kilomètres! On parle de modulation vibrée et même de distortions; il est question de « coups de gong » et autres anomalies dont les concerts subissent le fâcheux effet et l’on incrimine l’émetteur »*¹⁴⁰. Radio-Belgique verdedigde zich echter door de opmerking te maken dat de zender in het buitenland sterk gewaardeerd werd: « [...] “si la modulation est réellement mauvaise, elle doit l’être pour l’auditeur parisien non moins que pour l’Anversois. Or, l’étranger, si on en juge par sa presse, estime fort Radio-Belgique » [...]”¹⁴¹.

Pas in 1927 werden er Nederlandstalige programma’s verzorgd via de zender Radio-Zoölogie, een relaisstation van Radio-Belgique.

4.2. De zuilen roeren zich

4.2.1. De Vlaamsche Radio Vereeniging

In 1927 werd tijdens een eerste algemene vergadering in het lokaal van de Vlaamsche Club in de Appelmanstraat te Antwerpen de basis gelegd voor de **Vlaamsche Radio Vereeniging**, een pluralistisch initiatief. (V.R.V.). De voornaamste doelstelling was de Vlaamse belangen in het radiolandschap verdedigen. Reeds aan het eind van dat jaar werd vanuit de dierentuin langs de zender Radio-Zoölogie uitgezonden. Men verkreeg echter geen officiële steun. Het bestuur bestond uit Prof. Van der Mueren, E. Joris, redacteur van het inmiddels verschenen eerste Vlaamse radioprogrammabladd “Radiopost”, J. Van Houtte, omroeper van de “dierentuinradio”, ingenieur Van Dyck en Van Dongen, leider van de Antwerp Engineering Club. De Vlaamsche Radio Vereeniging realiseerde voor het eerst de uitzending van een Vlaams radioconcert en verschillende Vlaamse kunstconcerten¹⁴². Deze zender was een relaisstation van Radio-Belgique en moest aldaar (dure) zendtijd aankopen.

---

¹³⁸ Maandschrift Radio, “Ons steunfonds der Vlaamsche Broadcasting”, maart 1925, p. 130

¹³⁹ VAN DYCK (red.), “Onze nationale omroep, in en om het N.I.R.”, Radiojaarboek 1934, p. 145

¹⁴⁰ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., Un nouveau poste Belge, supplément à Eclairage et Force Motrice, novembre 1925

¹⁴¹ La Radio-Industrie. Revue technique et commerciale de l’industrie de T.S.F., Un nouveau poste Belge, supplément à Eclairage et Force Motrice, novembre 1925

¹⁴² VAN DYCK (red.), “Onze nationale omroep, in en om het N.I.R.”, Radiojaarboek 1934, p. 145

Onderhandelingen met de firma S.I.C.E.R, gesticht door Robert Goldschmidt, voor de aankoop van een eigen omroepzender liepen echter op niets uit. Deze politiek neutrale vereniging werd reeds in 1929 opgeheven na de oprichting van een katholieke en socialistische omroepvereniging.

De V.R.V. richtte zich hoofdzakelijk op de promotie van de Vlaamse cultuur. Radio-Belgique gebruikte de vereniging om, net als met een eerdere “Antwerpse” poging om via de diertuinzender concerten te relayeren, te bewijzen dat men niet anti-Vlaams was, maar waarlijk “nationaal”¹⁴³. Het kleine “Vlaamse aandeel” in het omroeplandschap zette de katholieke en socialistische flaminganten aan tot actie.

4.2.2. De N.V. Radio en de Katholieke Vlaamsche Radio-Omroep

Aan katholiek zijde werd de oprichting van een eigen zender in 1927 voorwerp van discussie. De zware financiële investeringen, het wantrouwen tussen de verschillende katholieke organisaties en strekkingen en onenigheid over de voertaal van de omroep (die kon leiden tot een breuk tussen de Franstalige en Vlaamstalige katholieken) waren ernstige struikelblokken. De boerenbond, het Davidsfonds en de katholiek-Vlaamse verenigingen waren eerder voorstander van een eentalige katholieke zender¹⁴⁴.

Op 7 mei 1928 besliste het hoofdbestuur van de boerenbond om een maatschappij op te richten om “neutrale uitzendingen” te verhinderen. Met Radio-Belgique werd op 12 oktober een contract getekend voor de oprichting van een dubbelstation te Veltem. Uitzendingen waren in het Nederlands gepland. Pas op 8 februari 1929 kwam de **N.V. Radio** tot stand met steun van de Belgische boerenbond. Het aandeel van de boerenbond leidde echter tot onvrede bij de katholieke groeperingen¹⁴⁵.

Vanaf 6 oktober 1929, de officiële start van de **K.V.R.O.**¹⁴⁶, werden er uitzendingen in het Nederlands verzorgd met de openingszin: “*Hier Velthem, de Katholieke Vlaamsche Radio-Omroep*”¹⁴⁷. Om de interne geschillen te bedaren werd beroep gedaan op het Da-

---

¹⁴³ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, Op. Cit. p. 44

¹⁴⁴ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, pp. 41-43

¹⁴⁵ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 44

¹⁴⁶ BURGELMAN J.-C., Omroep en politiek, B.R.T., Brussel, 1990, p. 56

¹⁴⁷ K.V.R.O. jaarboek 1934, “Toen de K.V.R.O. over de doopvont werd gehouden”, p. 1

vidsfonds¹⁴⁸. De doelstelling van de K.V.R.O. werd tijdens de eerste uitzending uiteengezet: *“Het algemeen norma dat geheel ons streven beheerscht is wel: het ten dienste stellen van de radio voor de verheffing van de Katholieke Vlaamsche cultuur. Katholiek en Vlaamsch: dit is het karakter dat gansch onze werking zal kenmerken: wij willen de Katholieke levensschoonheid in het volle licht stellen, ten aanschouw van geloofsgenooten en andersdenkenden. Wij beoogen de verheffing en de verzedelijking van het Vlaamsche volk door het uitzenden van alle gezonde kunst en schoonheid. Geen bekrompenheid of kortzichtigheid nochtans in het opstellen van de programma's, maar toch voldoende fierheid en rasbewustzijn om te durven pronken met alle schoone uitingen van ons Katholieke leven en van onze Vlaamse cultuur. Al onze uitzendingen, heel ons bestaan, ons tijdschrift, onze werking zal Vlaams zijn* ¹⁴⁹”.

In de twee eerste jaren van haar bestaan werd er minstens 2 maal per week uitgezonden. Een uitzending kostte minimaal 2.000 frank en de veertiendaagse klassieke concerten doken nooit onder de kaap van de 4.000 frank.

4.2.3. De Socialistische Arbeiders Radio Omroep voor Vlaanderen/ Radio-Emissions Socialistes d'Expression Française (R.E.S.E.F.)

Radio-Wallonie, een lokale zender die in 1925 door minister van P.T.T. (regering Poullet-Vandervelde) Anseele een vergunning was verleend, bleef kleinschalig en werd geconfronteerd met financiële problemen. Het doel van de Belgische Werklieden Partij was de oprichting van een Radio-B.W.P. Eind 1927 werd aan de federale secretarissen een oproep gedaan tot het stichten van radioclubs die er de basis moesten van worden. Enkel in Antwerpen was de reactie overweldigend. Op 1 januari 1928 werd de Socialistische Arbeidersomroep van Antwerpen gesticht. Na een uitzending van de Vlaamse Radio Vereniging op 16 april 1928 trok de club echter naar de Nederlandse V.A.R.A. om een Vlaamse avond en een toespraak over de cultuurgemeenschap van Vlaams België en Nederland te geven¹⁵⁰. De aanvallen van de Antwerpse socialisten tegen het franskiljonisme en de oprichting van een autonome organisatie kon niet rekenen op de steun van de B.W.P. Immers, de partij was onderling verdeeld door de taalkwestie. Vervolgens werd een contract afge-

---

¹⁴⁸ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 49

¹⁴⁹ K.V.R.O. jaarboek 1934, “Toen de K.V.R.O. over de doopvont werd gehouden”, p. 1

¹⁵⁰ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, Op. Cit. p. 46

sloten met Radio-Belgique voor 14 avonden. Het initiatief was volledig gefinancierd door de Antwerpse partijorganisaties. Slechts enkele dagen voor het verschijnen van het “Compromis des belges”¹⁵¹ besloten de Antwerpse socialisten en andere socialistische radioclubs tot de oprichting van de **Socialistische Arbeiders Radio Omroep voor Vlaanderen** (SA-ROV, 10 maart 1929) die volledige culturele autonomie propageerde¹⁵². Op 14 juli 1929 werd de oprichting overgedaan om een regionale structuur te verwezenlijken waarbij het overwicht van Antwerpen werd verborgen. Daarnaast verleende men steun bij de oprichting van een Waalse tegenhanger: de Radio-Emissions Socialistes d’Expression Française (R.E.S.E.F.). Op 15 februari werd op papier de “Nationale federatie van socialistische radio opgericht”, maar men wist het partijstandpunt niet meer te beïnvloeden¹⁵³.

4.2.4. Andere omroepverenigingen

De meeste omroepverenigingen gingen pas over tot actie nadat geweten was dat er in de omroepwet een clausule voorzien was m.b.t. de omroepverenigingen¹⁵⁴. Aan liberale zijde ontstonden net vóór het begin van de N.I.R uitzendingen (1 februari 1931) de Liberale Radio Omroep (L.I.B.R.A.D.O.) en Société Libérale de la Radio-diffusion,(S.O.L.I.D.R.A)¹⁵⁵, terwijl de Franstalige katholieken zich verenigden in Radio Catholique Belge (een initiatief van de Katholieke actie). De Vlaams Nationale Radio Omroep (V.L.A.N.A.R.A.) werd pas opgericht op 15 maart 1930 en kreeg een tegenhanger in Radio-Wallonie¹⁵⁶.

¹⁵¹ Poging van Jules Destrée en Camille Huysmans om de taalverdeeldheid hoofd te bieden. Het omvatte o.m. meer de communautaire opsplitsing van bepaalde bestuursorganen.

¹⁵² PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d’Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 47

¹⁵³ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d’Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 47, Op. Cit. p. 48

¹⁵⁴ BURGELMAN J.C., Omroep en politiek, B.R.T., Brussel, 1991, Op. Cit. p. 56

¹⁵⁵ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d’Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 54

¹⁵⁶ REYNEBEAU M., Mensen zonder eigenschappen., in: De jaren dertig in België. De massa in verleiding., A.S.L.K., Brussel, 1994, p. 49

4.4. Naar een “nationale” zender in de ware zin van het woord ?

De problemen met Radio-Belgique waren daarmee niet van de baan. De Vlamingen eisten dezelfde rechten op als de Walen. Vooral de naamgeving zat de Vlamingen dwars. Radio-Belgique pretendeerde een nationaal station te zijn. In Het Laatste nieuws van 17 februari 1929 verscheen het bericht dat er een oplossing in de maak was voor de radioproblematiek. Het Algemeen Vlaamsch Secretariaat stond de oprichting van een radio-instituut voor, waaraan de staat een gedeelte van de belasting op de luisterposten zou afdragen. Men schreef: *“Het is algemeen bekend, dat er in het Vlaamsche Land veel aan radio wordt gedaan, ten gevolge van de degelijkheid van de Nederlandsche zendstations van Huizen en Hilversum. Het is ook van groot belang dat bij de oprichting van het radio-instituut, aan de Vlamingen volledige gelijkheid op radiogebied verzekerd worde”*. Dit impliceerde een verdediging van allerlei Vlaamse belangen zoals die van Vlaamse kunstenaar, artiesten, auteurs en luisteraars. Vooral de culturele ontwikkeling van het Vlaamse volk was primordiaal. Deze belangen moesten in het bestuur van het nieuwe Instituut met gelijke rechten als die van de Franstaligen vertegenwoordigd zijn. Men vreesde ervoor dat het nieuwe instituut geschoeid zou worden op de leest van “Radio-Belgique”.

De Vlamingen waren aldus op hun hoede. Hoe moest men in godsnaam “Radio-Belgique” integreren in het op te richten nationaal instituut? Het Laatste Nieuws vertrouwde de “Radio-Belgique” voor geen haar: *“Wie den huidige toestand van de radiofonie hier te lande slechts oppervlakkig beschouwt komt tot de vaststelling dat “Radio-Belgique” de onbaatzuchtigste instelling is die ooit ter wereld heeft bestaan. Zonder een noemenswaardige steun van zijn luisteraars, zonder toelagen van de regering, behalve gemakkelikheden bij het gebruik van telefoonkabels en zoo verder, zonder een centiem aandeel te ontvangen van het bedrag der geheven luistertaks, heeft dit station , jaren lang, zijn dure uitzending dag aan dag volgehouden, alleen...tot het vermaak van radioliefhebbers. Wanneer men bedenkt hoe vele miljoenen deze zendstations in andere landen kosten - in de eerste plaats door de luisteraars betaald - moet men zich toch afvragen of in België de radionijverheid dan zo winstgevend is, dat die miljoenen van haar winsten konden worden afgenomen. Neen, natuurlijk niet. Doch er wordt gerekend op de toekomst, op de lang uitblijvende oplossing van het radiovraagstuk in België. Deze oplossing wordt, financieel zo gewenscht , dat de zware opofferingen der verlopen jaren zouden berekend worden en omgezet in een blijvend inkomen, te heffen op het bedrag van de luisterbelasting. “Radio-Belgique”, dat*

dan anders zou omgedoopt worden, zou voortaan, zoals het waait en draait, leven en teren op een soort vaste lijfrente¹⁵⁷.

Men was ervan overtuigd dat de bestuurders van “Radio-Belgique” de belangen van de Vlamingen niet zou behartigen en dat de Vlamingen belastingen zouden betalen voor een zender waar ze vrijwel niets zouden aan hebben. Het Laatste Nieuws ging zelfs nog verder in haar tirade tegen het Brusselse station: *“heel het zijn en wezen van deze instelling is Franschgezind en zelfs Vlaamsch vijandig, tegen zijn eigen materiële belangen in. “Radio-Belgique heeft er miljoenen voor over gehad, om te bewijzen dat zijn leiders iets voelen voor de franse kunst en de fransche cultuur. Zij hebben de Vlaamsche taal, het heele Vlaamsche kultureel leven verschoven op denzelfden rang als de Engelsche, de Spaansche en het Esperanto. Radio-Belgique heeft stelselmatig Vlaamsch België verloochend; alleen het Franschsprekend gedeelte van België bestaat voor dit station; het Vlaams sprekend gedeelte heeft niet meer belang dan groenland*¹⁵⁸!

Radio Belgique was in de Vlaamse publieke opinie dan wel één van de beste Europese stations, maar het kon niet Belgisch worden genoemd. Het Laatste Nieuws wees eveneens de Vlaamse banken en nijveraars met de vinger. Zij zouden de culturele belangen van het Vlaamse volk met de voeten hebben getreden. Een paar schuchtere pogingen (zie supra) van Vlaamse radioliefhebbers zouden zelfs door “Radio-Belgique” in de kiem gesmoord zijn. Een wettige regeling drong zich dan ook op.

Op 16 april 1929 legde minister van Spoorwegen, P.T.T., Zeevaart en luchtwegen drie wetsontwerpen in het parlement neer: ze handelden over de regulerende almacht van de P.T.T., legalisering van de radiotaks en het Nationaal Instituut voor Radio-diffusie. Dit instituut *“moest een openbare instelling worden met rechtspersoonlijkheid, bestuurd door een twaalfkoppige raad van beheer: de minister, zijn afgevaardigde en tien leden “benoemd door de koning”. Hun mandaat was onverenigbaar met dat van parlamentslid en zij zouden gedeeltelijk worden gekozen op grond van bevoegdheid in de materie. Het instituut zou zich niet mogen bezondigen aan strafbare meningsuitingen, noch “ander-mans”overtuiging kwetsen*”¹⁵⁹.

Intussen was na samenwerking tussen N.V. radio, en Radio-Belgique een dubbelstation te Veltem tot stand gekomen. De Société Belge Radio-électrique leverde de zender. De toelating was evenwel gebonden aan de voorwaarde dat het toekomstige Nationale Insti-

---

¹⁵⁷ Het Laatste Nieuws, 23 maart 1929

¹⁵⁸ Het Laatste Nieuws, 23 maart 1929

¹⁵⁹ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. Op. Cit, p.39-40

tuut voor Radiodiffusie beide stations tegen kostprijs zou kunnen overnemen¹⁶⁰. Het N.I.R. zou worden gesticht als de officiële versie van Radio-Belgique: een zender met een nationaal en neutraal monopolie gefinancierd door de staat. De internationale toekenning van golflengten (Praag, 1929) en de steeds sterker wordende Vlaamse beweging zetten Lippens ertoe aan om nationale uitzendingen (ook Nederlandstalige) via het N.I.R. te realiseren¹⁶¹.

De liberalen reageerden positief. De Vlaamse katholieken streefden dan wel een ideologische zender na, maar toch ging men akkoord met de ontwerpen. De financiële kosten, de voldoening van taaleisen (één golflengte voor elke taalgroep, toepassing van de administratieve scheiding) en de interne verdeeldheid deden hen de ontwerpen aanvaarden. Eens de Vlaamse Katholieken een eigen zender bezaten en eigen programma's verzorgden werd duidelijk dat de N.V. Radio opgericht was om Nederlandstalige uitzendingen af te swingen¹⁶². Lippens had tevens in het ontwerp opgenomen dat het N.I.R. *“beroep zou doen op groeperingen”*. Van gegarandeerde vrijheid en subsidies aan ideologische omroepverenigingen was echter niets terug te vinden¹⁶³. De Franstalige katholieken bleven echter veel principiëler het vrijheids- en subsidiariteitsprincipe aanhangen. De socialisten opteerden voor het staatsmonopolie met waarborgen¹⁶⁴. J.C. Burgelman schreef in Omroep en politiek (1990): *“nog voor de definitieve wet op radio-omroep gestemd werd, waren alle elementen die het karakter en de structuur ervan bepaalden aanwezig: een nationaal instituut met een welbepaald “neutralisme” als politieke optie, een aantal ideologisch gekleurde omroepverenigingen, en vanaf 1925 verschillende privé-zenders die vooraal lokaal en commercieel opereerden”*¹⁶⁵.

De stemming werd verdaagd en er werd verder onderhandeld. Inmiddels beseften de verschillende zuilen dat het zaak was om voor de omroepverenigingen zoveel mogelijk zendtijd te verkrijgen en de staatsuitzendingen te *“neutraliseren”*. De lokale zenders zou een zekere vrijheid worden verleend¹⁶⁶.

---

¹⁶⁰ VAN DYCK (red.), Radio Jaarboek 1934, p. 169

¹⁶¹ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 40-41

¹⁶² PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 49

¹⁶³ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 45

¹⁶⁴ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 48

¹⁶⁵ BURGELMAN J.-C., Omroep en politiek, B.R.T., Brussel, 1990, Op. Cit. p. 51

¹⁶⁶ PUTSEYS J., Radiostrijd tussen de twee wereldoorlogen., in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis-Revue d'Histoire Contemporaine, XVII, 1986, 1-2, p. 50

Bij de oprichting van het N.I.R. in 1930 werd het zendstation te Veltem door de overheid overgenomen¹⁶⁷. Het duurde echter nog tot 1 februari 1931 vooraleer de uitzendingen effectief van start gingen. De negenkoppige raad van bestuur weerspiegelde de compromispolitiek en was telkens voor één derde samengesteld door katholieken, socialisten en liberalen, Brusselaars, Vlamingen en Walen, musici, journalisten en technici. Ze werden aangewezen door de regering, de kamer en de senaat¹⁶⁸.

---

¹⁶⁷ RADIO-SBR, november 1929, p. 2

¹⁶⁸ REYNEBEAU M., Mensen zonder eigenschappen., in: De jaren dertig in België. De massa in verleiding., A.S.L.K., Brussel, 1994.

5. Met de oprichting van het Nationaal Instituut voor Radiodiffusie (N.I.R.)/ Institut National de Radiodiffusion (I.N.R.) kwam een (voorlopig) einde aan de radiostrijd.

5.1. De wetten van 1930

De wet van 14 mei 1930¹⁶⁹ verving het stelsel van het particulier initiatief door het principe van het exploitatiemonopolie door een gedecentraliseerde openbare dienst. De regering mocht de “radiotelegrafie”, de “radiotelefonie” en de andere radioverbindingen van alle aard ondernemen en exploiteren (art.1). In het door de wet van 14 mei 1930 ingevoerde uitzendingstelsel moet een onderscheid gemaakt worden tussen de gemeenschappelijke golflengten, waarvan het gebruik bij regeringsbeslissing toegestaan werd, en de door de internationale overeenkomsten beschermde golflengten. Het gebruik van deze golflengten werd door de wetgever uitsluitend aan een autonome dienst verleend. Verscheidene private stations bekwamen aldus de machtiging om op gemeenschappelijke golflengten uit te zenden¹⁷⁰.

Met de wet van 18 juni 1930 en het Koninklijk Besluit van 28 juni 1930 richtte de wetgever het Nationaal Belgisch Instituut voor Radio-omroep (N.I.R.) of het Institut National Belge de Radiodiffusion (I.N.R.) op. De termijn was bepaald op 12 jaar, maar kon telkens met zes jaar worden verlengd. Het instituut was een gedecentraliseerde openbare instelling met rechtspersoonlijkheid die belast was met de inrichting van een Belgische dienst voor radio-omroep. Aan deze instelling kende de wetgever het uitsluitend gebruik toe van de drie golflengten die België op de conferentie voor radioverbindingen te Praag bekomen had. Hij vestigde aldus een monopolie ten behoeve van een organisme dat aan staatscontrole onderworpen was¹⁷¹.

De mededelingen van het instituut dienden aan drie voorwaarden te voldoen. Ze moesten geschieden in een geest van volstrekte onpartijdigheid (het gesproken dagblad en de uitzendingen met een pedagogisch doel) en verboden waren deze die strijdig waren met de wet, de openbare orde, de goede zeden, de overtuiging van anderen te kwetsten of de bele-

---

¹⁶⁹ Wetgeving inzake Radio-Mededeling, 1934, p.3

¹⁷⁰ Wetgeving inzake Radio-Mededeling, 1934, p. 19

¹⁷¹ Wetgeving inzake Radio-Mededeling, 1934 Op Cit. p. 19

diging voor een vreemde staat uitmaakten. Bovendien was het aan het instituut verboden door uitzending aan handels- of zelfs andere publiciteit te doen¹⁷².

De wet van 20 juni 1930 verplichtte de bezitters van een lampenradio tot het betalen van een jaarlijkse omroeptaks van 60 frank. De toepassing werd bekrachtigd door het Koninklijk Besluit van 28 juni 1930. Eigenaars van een radio uitgerust met een klein loodglanskristalletje betaalden 20 frank. 9/10 van het totaalbedrag van de omroeptaks kwamen toe aan het N.I.R./N.I.R. om haar werking mogelijk te maken. 1/10 werd door de Belgische staat aangewend voor het dekken van de inningskosten en de bestrijding van storingen. Blinden en oorlogsslachtoffers die minstens 50% invalide waren en zwaar gehandicapt werden vrijgesteld. In het Radio Jaarboek 1934 werd zelfs opgeworpen om net als in Duitsland de werklozen vrij van taksbetaling te stellen. Wie de taks aan zijn laars lapte kon beboet worden met een maximale boete van 1.400 frank of een gevangenisstraf van 2 maanden met verbeurdverklaring van het toestel.

Tijdens de zitting van 20 december 1930 besloot de beheerraad een beroep te doen op private omroepverenigingen: L.I.B.R.A.D.O. (Liberale radio-omroep), de K.V.R.O. (Katholieke Vlaamse Radio-Omroep), Radio-Catholique Belge, R.E.S.E.F. (Radio-Emission Socialiste d'Expression Française), S.A.R.O.V., (Socialistische Arbeidersomroep voor Vlaanderen), S.O.L.I.D.R.A. (Société Libérale de Radio-Diffusion) en V.L.A.N.A.R.A. (Vlaamsch Nationale Radio Vereniging). Later kwam nog een Waalse tegenhanger van laatstgenoemde omroepvereniging tot stand: "La Wallonie". Met deze verenigingen sloot het N.I.R. een contract voor een proefperiode van 3 maanden dat vernieuwd werd in geval van stilzwijgende overeenkomst. Het N.I.R. nam de technische exploitatie kosten voor haar rekening en stelde gratis haar orkesten ter beschikking. De zendgemachtigden vulden 2/5 van de zendtijd: de zes grote omroepverenigingen kregen elk één dag per week; de andere twee één per maand¹⁷³.

5.2. De lokale zenders

Het NIR beschikte over 3 beschermde golflengten die haar op de internationale conferentie van Praag in 1929 waren toegekend. Daarnaast waren nog andere golflengten in gebruik die aangewend werden door een tiental gewestelijke privé-stations. De particuliere

---

¹⁷² CODDINGS C., *La radiodiffusion dans le monde*, 1959, p. 14

¹⁷³ REYNEBEAU M., *Mensen zonder eigenschappen.*, in: *De jaren dertig in België. De massa in verleiding.*, A.S.L.K., Brussel, 1994, p. 49

zenders werden gefinancierd door reclame-uitzendingen en gesteund door schenkingen van sympathisanten en culturele verenigingen. Paradoxaal genoeg waren de privé-zenders in feite piraten indien zij na de oprichting van het N.I.R. reclame uitzonden. Het staatsmonopolie bleek dus flexibeler dan door de wet bepaald. De zenders bestreken afzonderlijk een cirkel van 30 tot 50 kilometer. Op bevel van de R.T.T. waren zenders en antennes op 8 tot 10 kilometer van de stedelijke agglomeraties geïnstalleerd om geen storingen te veroorzaken. In het volgende hoofdstuk wordt hier uitgebreider op teruggekomen.